

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему:
«Обґрунтування засобів збалансування переваг та загроз від
зовнішньої торгівлі України»

Виконала здобувачка вищої освіти
_ 2 _ курсу, групи МЕВ-22м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Бабанська С.С.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Тетяна РЕШИТЬКО
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

м. Кропивницький

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет Економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Магістр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 «_____» _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Бабанської Сніжани Сергіївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Обґрунтування засобів збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі України

2. Керівник роботи

Решитько Тетяна Володимирівна к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є обґрунтування засобів збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі України.

Завдання: узагальнити теоретичні положення щодо розуміння сутності міжнародної торгівлі та її значення для економічного розвитку країн; - систематизувати підходи до ідентифікації ризиків і загроз в сфері зовнішньої торгівлі країн; - обґрунтувати методику оцінювання збалансованості переваг і загроз у зовнішній торгівлі країни; - визначити ступінь збалансованості географічної структури зовнішньої торгівлі України; - оцінити збалансованість товарної структури зовнішньої торгівлі України; - визначити вплив збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України; - розробити інструменти максимізації переваг євроінтеграційного процесу для покращення торговельного балансу України; - обґрунтувати напрями розширення географічних ринків для збалансування товарної структури українського експорту.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	доц. Решитько Т.В.		
Розділ 2	доц. Решитько Т.В.		
Розділ 3	доц. Решитько Т.В.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2023-01.08.2023	
2	Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2023-15.08.2023	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2023-03.09.2023	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	04.09.2023-06.10.2023	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	07.10.2023-23.10.2023	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	24.10.2023-11.11.2023	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	12.11.2023-30.11.2023	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи	01.12.2023-10.12.2023	
9	Перевірка на плагіат	11.12.2023-31.12.2023	
10	Отримання відгуку наукового керівника	01.01.2024-10.01.2024	
11	Зовнішнє рецензування роботи	11.01.2024-21.01.2024	
12	Захист випускної кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

«___» _____ 2023 року

Підпис керівника

(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

«___» _____ 2023 року

Підпис здобувача

Анотація

Обґрунтування засобів збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У магістерській роботі узагальнено теоретичні положення щодо визначення сутності міжнародної торгівлі та її значення для економічного розвитку країн. Систематизовано підходи до ідентифікації ризиків і загроз в сфері зовнішньої торгівлі країн. Обґрунтовано методику оцінювання збалансованості переваг і загроз у зовнішній торгівлі країни. Визначено ступінь збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України. Оцінено вплив збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. Розроблено інструменти максимізації переваг євроінтеграційного процесу для покращення торговельного балансу України. Обґрунтовано напрями розширення географічних ринків для збалансування товарної структури українського експорту.

Ключові слова: зовнішня торгівля, торговельний баланс, переваги та загрози, експорт, імпорт, географічна диверсифікація, товарна структура

Anotation

Justification of Means of Balancing Advantages and Threats from Foreign Trade of Ukraine. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – 2024.

The master's thesis summarizes the theoretical provisions regarding the definition of the essence of international trade and its importance for the economic development of countries. Approaches to the identification of risks and threats in the field of foreign trade of countries are systematized. The method of assessing the balance of advantages and threats in the country's foreign trade is substantiated. The degree of balance of the geographical and commodity structure of Ukraine's foreign trade was determined. The influence of balanced foreign trade on the economic growth of Ukraine is assessed. Tools for maximizing the benefits of the European integration process to improve Ukraine's trade balance have been developed. The directions for the expansion of geographic markets to balance the commodity structure of Ukrainian exports are substantiated.

Key words: foreign trade, trade balance, advantages and threats, export, import, geographical diversification, commodity structure

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕВАГ І ЗАГРОЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ	9
1.1. Сутність міжнародної торгівлі та її значення для економічного розвитку країн.....	9
1.2. Переваги і загрози в сфері зовнішньої торгівлі країн.....	16
1.3. Методика оцінки збалансованості переваг і загроз у зовнішній торгівлі країни	25
Висновки до розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: ПОЗИТИВНІ ЕФЕКТИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	35
2.1. Ступінь збалансованості загальних показників зовнішньої торгівлі України	35
2.2. Оцінка збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України.....	42
2.3. Вплив збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України.....	51
Висновки до розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ТА ЗАСОБИ ПОКРАЩЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ.....	63
3.1. Інструменти максимізації переваг євроінтеграційного процесу для покращення торговельного балансу України	63
3.2. Напрями розширення географічних ринків для збалансування товарної структури українського експорту.....	71
Висновки до розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Зовнішня торгівля є необхідною умовою розвитку кожної країни та становить основу сталого економічного зростання, дає змогу збільшувати національний дохід і часто є дієвим способом зменшити диспропорції у рівні економічного розвитку. Кожна країна намагається будувати свої відносини з іншими державами таким чином, щоб її баланс економічних, соціальних і політичних переваг був якомога більшим. Зовнішня торгівля України в основному пов'язана з ринками високорозвинених країн, більшість з яких є країнами Європейського Союзу. Така спрямованість зовнішньої торгівлі, крім переваг від географічної близькості та товарної компліментарності, є джерелом низки загроз для української економіки. З одного боку, торговельними партнерами України є багаті країни з високим рівнем доходу на душу населення, політично стабільні та надійні з точки зору платежів, з низьким рівнем торгового ризику, а з іншого боку, ці країни часто характеризуються низьким економічним зростанням, зменшенням споживчого попиту на ринку через погіршення демографічної ситуації, стабільною протекціоністською політикою щодо третіх країн.

Ведення міжнародного бізнесу в умовах лібералізації світових ринків капіталу та переміщення засобів виробництва забезпечує можливість скорочення витрат господарської діяльності та збільшення чистого прибутку. Експортна діяльність на зарубіжних ринках є важливим елементом розвитку зовнішньої торгівлі підприємств. Однак часто зовнішні ринки характеризуються високим рівнем економічного та політичного ризику, і тому вони можуть генерувати більше загроз для експортної діяльності порівняно з отриманими перевагами. Отже, оцінка переваг і загроз, які українська економіка отримує в процесі зовнішньої торгівлі товарами є важливою складовою формування Експортної стратегії України та зміцнення конкурентних позицій вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках.

Метою роботи є обґрунтування засобів збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі України.

Відповідно до мети визначені наступні **завдання**:

- узагальнити теоретичні положення щодо розуміння сутності міжнародної торгівлі та її значення для економічного розвитку країн;
- систематизувати підходи до ідентифікації ризиків і загроз в сфері зовнішньої торгівлі країн;
- обґрунтувати методику оцінювання збалансованості переваг і загроз у зовнішній торгівлі країни;
- визначити ступінь збалансованості географічної структури зовнішньої торгівлі України;
- оцінити збалансованість товарної структури зовнішньої торгівлі України;
- визначити вплив збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України;
- розробити інструменти максимізації переваг євроінтеграційного процесу для покращення торговельного балансу України;
- обґрунтувати напрями розширення географічних ринків для збалансування товарної структури українського експорту.

Об'єктом дослідження є зовнішня торгівля України.

Предметом дослідження є збалансування переваг і загроз від зовнішньої торгівлі України для національної економіки.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою роботи стали положення теорії міжнародних відносин, теорії міжнародної торгівлі, теорії економічного зростання, інституційної теорії та теорії євроінтеграції. У роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Для дослідження теоретичних основ та сутності міжнародної торгівлі як чинника економічного розвитку країн застосовано елементарно-теоретичний аналіз та синтез. Узагальнення ризиків і загроз, що виникають в процесі участі країни у міжнародній торгівлі, здійснено за допомогою логічного методу, методів індукції та дедукції. З метою обґрунтування методичного підходу до оцінки впливу збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання

використовувалися методи аналізу та синтезу. Структурно-динамічний аналіз та графічний метод використовувалися для оцінки збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України. Визначення впливу збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України виконано за допомогою методу множинної лінійної регресії. Для розробки інструментів максимізації переваг для України від активізації євроінтеграційного процесу та зміцнення конкурентних позицій експортерів на позаєвропейських ринках використано інституційний аналіз.

Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. Основний зміст роботи викладений на 77 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 5 рисунків, 6 формул. Список використаної літератури налічує 59 джерел та розміщений на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕВАГ І ЗАГРОЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Сутність міжнародної торгівлі та її значення для економічного розвитку країн

Міжнародна торгівля є потужним фактором економічного розвитку. Емпірична література підтверджує це переконливими доказами того, що розширення участі в міжнародній торгівлі може стимулювати економічне зростання, яке є необхідною умовою для досягнення кращих результатів розвитку. Поєднуючи глобальні ринки з виробниками та споживачами в країнах, що розвиваються, торгівля – як через експорт, так і через імпорт – забезпечує важливий канал для потоку фінансів, технологій і послуг, необхідних для подальшого вдосконалення виробничих можливостей у сільському господарстві, промисловості та сфері послуг. Вони, у свою чергу, необхідні для структурної трансформації економіки. Наприклад, фундаментальним фактором економічного зростання країн, що розвиваються, у Східній та Південно-Східній Азії стала їхня здатність зміцнювати конкурентоспроможні виробничі та експортні можливості, спочатку в традиційному сільському господарстві та виробництві текстилю і одягу, а потім - у трудомістких виробництвах, які інколи швидко трансформувалися у високотехнологічні виробництва, такі як електроніка [1]. Отже, експортне зростання країн часто є результатом стратегічного відкриття торгівлі, а також політики, яка сприяє формуванню позитивних ефектів торгівлі та її впливу на економічний і соціальний розвиток.

За даними Світового банку, з 1990 р. по 2017 р. країни, що розвиваються, збільшили свою частку світового експорту з 16% до 30%, а глобальний рівень бідності за той же період знизився з 36% до 9% [2]. Зрозуміло, що не всі країни отримують однакові вигоди від нарощення обсягів зовнішньої торгівлі, але загалом торгівля сприяє економічному розвитку світової спільноти, про що

свідчить зменшення кількості бідного населення за останні десятиліття приблизно на 1 мільярд осіб.

Економічне зростання є необхідною умовою для зменшення бідності, особливо в країнах з низьким рівнем доходу. Коли валовий внутрішній продукт (ВВП) країни на душу населення достатньо великий, зменшення бідності може бути здебільшого питанням перерозподілу доходу. У країнах, що розвиваються, з низьким рівнем доходу лише перерозподільні трансферти недостатні для зменшення бідності або можуть навіть перешкоджати цьому. Зменшення бідності в таких випадках потребує економічного зростання з точки зору збільшення частки доходів, отриманих кожним членом населення, тобто з точки зору вищого обсягу виробництва на одного працівника, який зазвичай наближається до ВВП на душу населення [1].

Сутність міжнародної торгівлі полягає у здійсненні товарообміну між країнами, в результаті якого кожна країна експортує надлишки виробленої продукції та імпортує товари, які не має можливості виготовляти в середині країни або виробництво яких є відносно дорогим. Коли країни торгують одна з одною, обидві сторони обов'язково отримують вигоду, оскільки кожна країна збільшує свою корисність і розширює асортимент товарів, доступних для її громадян на внутрішньому ринку за рахунок імпортних надходжень. Більше того, країни, що розвиваються, як правило, отримують вигоду від поширення технологій, яке супроводжує обмін товарами та послугами. Цю точку зору підтримують економісти, які розглядають торгівлю як «гру з позитивною сумою» [3]. З іншого боку, що стосується міжнародної торгівлі в країнах, що розвиваються, існує інший погляд – «торгівля як гра з нульовою сумою, де мають бути переможець і переможений» [Там же]. Однак, емпіричні дані показали, що найчастіше країни, як правило, отримують вигоду від міжнародної торгівлі, хоча й різною мірою. Слід зазначити, що трактування міжнародної торгівлі як «гри з позитивною сумою» залишається переважаючим серед експертів з міжнародної торгівлі та науковців.

Дискусія вчених щодо внеску міжнародної торгівлі в економічне зростання країн, що розвиваються, є тривалою. Однак, починаючи з 90-х років, вчені дійшли спільної думки у трактуванні впливу міжнародної торгівлі на економічний розвиток. Крюгер А. звернув увагу на існування консенсусу серед економістів щодо «позитивного впливу відкритого режиму торгівлі на економічне зростання в країнах, що розвиваються» [4]. Багато емпіричних досліджень виявили зв'язки між міжнародною торгівлею та зростанням. Зокрема, фундаментальні емпіричні дослідження Дж. Сакса та А. Уорнера, Дж. А. Франкеля та Д. Ромера підтвердили роль міжнародної торгівлі у стимулюванні економічного зростання. Так, дослідження впливу міжнародної торгівлі на зростання 122 країн дозволило виявити, що в країнах з високим рівнем відкритості торгівлі спостерігалися вищі темпи зростання, ніж у країнах, які використовували протекціоністські заходи [5]. Також вченими було встановлено, що відкритість торгівлі забезпечила підвищення рівня доходів у 63 країнах у 1985 році [6].

Подібні результати отримав Р. Кавуссі, який дослідив 73 країни, що розвиваються із середнім і низьким рівнем доходу, щоб визначити внесок торгівлі в економічне зростання. В результаті дослідження вчений виявив, що високі темпи економічного зростання в цих країнах тісно пов'язані з високими темпами зростання експорту як для країн із середнім, так і з низьким рівнем доходів, при цьому вплив зменшувався відповідно до рівня економічного розвитку країни [7]. Висновки, отримані Р. Кавуссі, були підтверджені Х. Ченері та А. Страутом в дослідженні, результати якого показали, що протягом тривалого часу в багатьох країнах, що розвиваються, не існувало країни, яка демонструвала б стабільні темпи економічного зростання, вищі за зростання експорту. Вони також виявили, що темпи зростання окремих країн, що розвиваються з 1950 року, найбільше залежали від показників їх експорту, ніж будь-яких інших економічних показників [8].

Подібним чином було виявлено якісний вплив розширення експорту (не нафтового) на економічне зростання Нігерії протягом періоду 1960 – 1983 рр.

На основі експерименту з моделюванням було визначено, що 75% зростання не нафтового експорту забезпечило до 1,4% зростання реального ВВП, відповідно, зроблено висновок про необхідність сприяння експорту, щоб посилити зростання ВВП Нігерії [9]. Обадан М. у своєму дослідженні наголосив на тому, що торгівля демонструє великий потенціал щодо впливу на економічне зростання та скорочення бідності серед країн [10]. В контексті цього, Т. Авокусе стверджує, що збільшення зовнішнього попиту на вітчизняну експортну продукцію може спричинити загальне зростання виробництва через збільшення зайнятості та доходу в експортних секторах [11].

Відносно новіші емпіричні дослідження впливу міжнародної торгівлі на 70 країн, що розвиваються, з використанням динамічної панелі і трьох різних показників лібералізації та міжнародної торгівлі, виявили значний позитивний зв'язок між торгівлею та економічним зростанням [12]. Як вже зазначалося вище, між міжнародною торгівлею та економічним зростанням, безперечно, існує зв'язок; однак вплив торгівлі на зростання може здійснюватися з певним часовим лагом. Цю точку зору підтвердили Д. Долар і А. Край, які дослідивши взаємозв'язок між міжнародною торгівлею та зростанням, погодилися, що відкритість до міжнародної торгівлі прискорює економічне зростання. Однак вони додали, що «... більш швидке зростання може бути ефектом переходу, а не переходом до іншого сталого стану темпів зростання. Цей перехід займе кілька десятиліть або більше, тому розумно говорити про відкритість торгівлі, яка прискорить зростання, а не просто призведе до раптового одноразового коригування реального доходу» [13].

Китай є прикладом країни, що розвивається, яка успішно використала переваги міжнародної торгівлі. Лінь Дж. і Лі Ю. досліджували внесок зовнішньої торгівлі в економічне зростання Китаю і виявили, що попередні дослідження зовнішньої торгівлі недооцінюють внесок експорту в зростання ВВП і не враховують непрямий вплив експорту на внутрішнє споживання, інвестиції, державні витрати та імпорт. Вони запропонували новий метод оцінки та виявили, що збільшення експорту на 10% призвело до збільшення

ВВП Китаю на 1% у 1990 році, якщо враховувати як прямі, так і непрямі внески [14].

Сан П. і Хешматі А. провели економетричний аналіз на основі 6-річних збалансованих панельних даних 31 провінції Китаю з 2002 р. по 2007 р. і отримали підтвердження того, що збільшення участі у світовій торгівлі допомагає Китаю отримати статичні та динамічні переваги, стимулюючи швидке національне економічне зростання. За висновками вчених, «як обсяг міжнародної торгівлі, так і структура торгівлі з високотехнологічним експортом позитивно впливають на регіональну продуктивність Китаю, причому Східний регіон Китаю розвивався найшвидше, тоді як центральні та західні провінції відставали як з точки зору економічного зростання, так і з точки зору участі в міжнародній торгівлі» [15].

Отже, дослідження показують, що в довгостроковій перспективі збільшення міжнародної торгівлі в середньому пов'язане з вищим економічним зростанням, а жодна країна не розвивається стабільно без інтенсивної торгівлі з іншими країнами. Торгівля дозволяє країнам спеціалізуватися на виробництві товарів і послуг, які відповідають їхнім порівняльним перевагам. Це також дозволяє споживачам і виробникам отримати доступ до більш широкого асортименту товарів за нижчими цінами.

Вагома роль торгівлі у формуванні ВВП пов'язується із використанням «каналу доходу» [1], який, своєю чергою, дозволяє підвищити можливості економіки для отримання доходу за рахунок постачання надлишкової продукції на зовнішні ринки. Через «канал доходу» участь країни у міжнародній торгівлі впливає на широкий спектр результатів розвитку, змінюючи відносні ціни у внутрішній економіці. Завдяки торгівлі може відбуватися зниження вартості товарів і послуг, які не виробляються всередині країни, до прийнятного рівня цін, а також підвищується якість і збільшується асортимент таких товарів і послуг на внутрішньому ринку. Краща та більша різноманітність імпортованих вхідних факторів (наприклад, палива та сировини, проміжних товарів та машинного обладнання) знижує витрати на виробництво та може забезпечити

виробництво товарів, які без торгівлі не могли виробляти у країні. Покращений доступ до основних товарів і послуг, таких як ліки та вакцини, медичне обладнання, продукти харчування, енергія та товари, пов'язані з навколишнім середовищем, створює прямі переваги для розвитку споживачів, а також покращує економічну ефективність певних державних витрат, наприклад, на охорону здоров'я. Крім того, міжнародна торгівля може сприяти розповсюдженню екологічних товарів, послуг, технологій і стійких і соціально справедливих методів виробництва між країнами [1].

Обсяги міжнародної торгівлі та її вплив на економічне зростання країн значною мірою залежать від торгової політики, яка визначає умови торгівлі між країнами, в середині інтеграційних об'єднань та їх торгівлі з третіми країнами. У короткостроковій перспективі торгова політика має значення для подолання проблеми бідності та забезпечення економічного добробуту націй. Певні товари, які є важливими для бідних (наприклад, продукти харчування), як правило, дорожчають через високі імпорتنі тарифи та нетарифні бар'єри в багатьох країнах. Зниження цін шляхом скасування тарифів і зниження бар'єрів допомагає знизити рівень бідності і збільшити реальні доходи населення. Лібералізація торгівлі також означає доступ до дешевших імпортних витратних матеріалів та доступ до дешевших або якісніших ресурсів для домашнього користування, що підвищує добробут сімей. Нарешті, це може призвести до збільшення попиту на трудомісткі експортні товари, що збільшує попит на робочу силу (через збільшення робочих місць і підвищення заробітної плати). Таким чином, лібералізація торгівлі має прямий відчутний вплив на рівень добробуту в країнах.

Водночас, лібералізація торгівлі може мати й негативні наслідки. Зміни в торговельній політиці, швидше за все, по-різному впливають на перерозподіл доходу. Наприклад, широка лібералізація торгівлі через зростання імпорту товарів може підвищити рівень конкуренції на внутрішньому ринку, внаслідок чого частина працівників національних підприємств можуть втратити роботу. Також, наслідком надмірної лібералізації може стати зниження попиту на

неконкурентоспроможне внутрішнє виробництво витратних матеріалів або вхідних матеріалів, що супроводжується звільненнями та додатковими витратами на перекваліфікацію робочої сили. У зв'язку з цим, урядам країн важливо розуміти, передбачати та, якщо можливо, намагатися пом'якшити ці наслідки, коли вони стосуються найбільш вразливих верств населення.

Загальний консенсус у сфері торгівлі значно змінився з початку 1990-х років, коли лібералізація торгівлі була в центрі політичних дебатів. Через кілька десятиліть, хоча середні тарифи на імпорт знизилися, з'явилися нові виклики: істотно посилюється використання нетарифних заходів для захисту національних виробників; зросла роль послуг у торгівлі та в економічному зростанні країн; фінансові кризи показали значну вразливість країн до зовнішніх шоків з боку глобально інтегрованих ринків; ситуація на товарних ринках знаходиться під негативним впливом волатильності, створюючи ризики для експортерів товарів; поширення регіональних і двосторонніх угод про преференційну торгівлю створює складну структуру стимулів, яка не обов'язково збігається з багатосторонніми торговими домовленостями; витрати на логістику становлять значну частку витрат на торгівлю; інші види нетарифного регулювання створюють фактичні бар'єри для торгівлі [16].

Зовнішня торгівля відображає економічні зв'язки між окремими економіками і становить частину зовнішніх відносин країни, яка включає торговий обмін частиною її продукції. Країни, що розвиваються, дедалі більше впливають на загальні показники світової економіки. Торгівля між країнами, що розвиваються, фактично стає такою ж важливою, як торгівля між ними та розвиненими економіками. Відповідно, економічний розвиток країн залежить від підвищення ефективності використання основних факторів виробництва (праці, капіталу, знань і землі), сприятливого та стабільного політичного середовища, а також від продуктивності національних компаній та їхньої конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Таким чином, зовнішня торгівля в епоху глобалізації стала важливою складовою міжнародних відносин і забезпечує надходження в національну

економіку додаткових інвестицій, новітніх технологій, а також імпорتنих проміжних товарів і готової продукції кращої якості та за вигідними цінами. Інтенсивність інтернаціоналізації виробництва, інформаційних досліджень і маркетингу, передачі технологій, розвиток людських ресурсів постійно зростає, що збільшує можливості країн ефективніше використовувати наявний потенціал, а також знижувати ризики і загрози, які впливають на економічне зростання внаслідок загострення внутрішніх криз. Відповідно, кожна країна повинна вивчати переваги і загрози, які виникають в результаті її участі у міжнародній торгівлі та вживати заходів щодо збалансування позитивних і негативних ефектів для економічного розвитку.

1.2. Переваги і загрози в сфері зовнішньої торгівлі країн

Участь країни у міжнародному поділі праці з часом формує відповідну спеціалізацію національної економіки на виробництві товарів, для виготовлення яких країна має факторні переваги. В результаті спеціалізації країна забезпечує виробництво товарів, які за якістю та ціною є кращими, ніж аналогічні товари в інших країнах, а тому надлишки експортуються до країн-партнерів, що дозволяє їй надалі удосконалювати і розширювати відповідні виробничі потужності. З іншого боку, завдяки отриманій валютній виручці країна має можливість закуповувати за кордоном товари, виробництво яких є неможливим або неефективним в середині країни. Виходячи з такого розуміння процесу міжнародної торгівлі, виділяють переваги, які отримує країна від виробничої спеціалізації та від обміну товарами.

Вигоди від обміну виникають внаслідок різниці відносних цін на вітчизняні та іноземні товари. Ця різниця призводить до зростання споживання вище виробничих можливостей даної економіки. Вони не потребують змін у структурі виробництва. Доступ до ширшої пропозиції дозволяє краще задовольнити потреби та смаки споживачів. З іншого боку, переваги спеціалізації полягають у перерозподілі ресурсів і пристосуванні виробничої структури до умов вільної торгівлі. Завдяки цьому вдається ефективно

використовувати ресурси та збільшувати виробництво. Вчені вважають, що державне втручання за допомогою інструментів торговельної політики завдає шкоди добробуту певної країни, оскільки це спотворює інформаційну функцію цін і тим самим перешкоджає оптимальному розподілу ресурсів [17, с. 228]. Тому вільна торгівля вважається ідеалом, до якого повинні прагнути уряди окремих країн, а перехід від закритої до відкритої економіки супроводжується підвищенням ефективності господарювання, що проявляється у підвищенні ефективності виробництва та споживання. В результаті національна економіка виробляє більше товарів за незмінних ресурсів виробничих факторів і може споживати більше товарів і мати доступ до більш широкого їх асортименту [18, с. 20]. Отже, таким чином зовнішня торгівля через підвищення ефективності виробництва сприяє підвищенню рівня добробуту в даній країні.

Спеціалізація полягає в тому, що дана країна виробляє лише частину необхідних їй товарів, але в таких кількостях, які дозволять їй задовольнити внутрішній і зовнішній попит. При цьому вона відмовляється від виробництва тих товарів, на яких спеціалізуються інші країни. У результаті спеціалізації формується структура виробництва й обміну, яка відображає перевагу однієї країни над іншою у виробництві певної продукції [17, с. 229]. Ця перевага є результатом відносних відмінностей у витратах виробництва, що, своєю чергою, може бути результатом різного ступеня забезпеченості країн факторами виробництва.

Відповідно до теорії міжнародної торгівлі, спеціалізація, що забезпечує підвищення економічної ефективності, не може розвиватися без вільного руху товарів. Вільна торгівля заохочує країну зосереджувати свої виробничі зусилля на тих видах діяльності, у яких вона відносно найкраща, тобто має порівняльну (відносну) перевагу [19, с. 40-41]. У цьому випадку учасники торгівлі отримують найбільші вигоди. Використовуючи порівняльні переваги, дана країна може змінити структуру виробництва за рахунок розвитку більш ефективних галузей промисловості, зокрема високотехнологічних.

Країни різною мірою забезпечені факторами виробництва, відповідно, їхні виробничі потужності також відрізняються. Таким чином, відносні витрати на виробництво окремих товарів у різних країнах будуть різними, що і становить основу для формування торгівлі. Торгівля також може бути вигідною, коли одна країна виробляє всі продукти дешевше. На думку Д. Рікардо, існування відносних відмінностей у витратах виробництва є достатньою умовою для отримання вигоди від торгівлі. Отже, країна має порівняльну перевагу перед іншою країною у виробництві товару, якщо вона виробляє його з нижчими альтернативними витратами. У країнах з відносним надлишком певних факторів виробництва теорія порівняльних переваг передбачає, що вони експортуватимуть товари, які значною мірою залежать від цих факторів: країна зазвичай має порівняльну перевагу в тих товарах, які більш інтенсивно використовують її багаті ресурси [20]. Емпіричні дані свідчать про те, що принцип порівняльної переваги дійсно допомагає пояснити моделі торгівлі, зокрема, досвід Японії свідчить про позитивні ефекти від переходу країни в дев'ятнадцятому столітті від стану майже повної ізоляції до широкої відкритості торгівлі [21].

Таким чином, згідно з положеннями класичної теорії міжнародної торгівлі, кожна країна, яка бере участь у міжнародному обміні, отримує вигоди, імпортуючи продукцію, виробництво якої в даній країні дорожче, ніж в інших країнах (абсолютні або порівняльні витрати вищі). Щоб оплачувати цей імпорт, необхідно спеціалізуватися на виробництві певної продукції. Спеціалізація країни повинна супроводжуватися зростанням масштабів виробництва, що дозволить знизити собівартість продукції. Крім того, класична економічна теорія, припускаючи повну мобільність робочої сили, стверджує, що кожна країна, яка бере участь у міжнародному обміні і відмовляється від виробництва певних товарів, зберігає певну кількість робочої сили, яку можна використовувати для збільшення експорту, а за додатковий прибуток, отриманий таким чином, у свою чергу, імпортується необхідна продукція [17, с. 230].

Спеціалізація, яка різними способами сприяє підвищенню економічної ефективності, є передумовою досягнення ефекту масштабу. Виробляючи певні (відносно дешевші) товари, використовується менше факторів виробництва, а середня собівартість одиниці в економіці в цілому знижується. Спеціалізація також знижує собівартість одиниці продукції за рахунок розширення ринку збуту. Таким чином, збільшується виробнича потужність, повніше використовується виробничі ресурси і в кінцевому підсумку підвищується ефективність національної економіки. Отримані переваги помітні особливо в довгостроковій перспективі і називаються ефектом масштабу. Економія від масштабу виникає, коли довгострокові середні витрати падають у міру зростання обсягу виробництва, припускаючи постійні технологічні знання та ціни факторів [22, с. 80].

Різні види виробничої діяльності демонструють зниження собівартості одиниці продукції зі збільшенням виробництва. Однак це вимагає більш повного використання виробничих потужностей. Це можливо, коли в країні є достатньо великий ринок. Інакше знизити середні витрати складно навіть із застосуванням сучасної техніки, яка, як відомо, при досить великому виробництві є рентабельною. У ситуації невеликого внутрішнього ринку можна отримати переваги від масштабу виробництва за умови збільшення внутрішнього попиту зовнішнім попитом. Лише міжнародна торгівля дає змогу досягти цих переваг [23, с. 69-70]. Таким чином, ефект масштабу є одним з основних мотивів для участі країни в міжнародній торгівлі. Чим більше країна залучена у міжнародний обмін, тим більше вона отримує переваги, а тому кожна країна прагне мати якомога більший зовнішній ринок. Зовнішня торгівля, відкриваючи нові ринки, створює стимули для збільшення виробництва в країні-експортері та дозволяє збільшити зайнятість.

Отже, зовнішня торгівля забезпечує країні багато переваг. Торгівля сприяє швидшому зростанню продуктивності, особливо для секторів і видів економічної діяльності, задіяних у глобальних ланцюжках створення вартості (ГЛСВ). Ці зв'язки дозволяють країнам, що розвиваються, спеціалізуватися на

виготовленні окремого компонента, а не готового продукту. В результаті участі у ГЛСВ країни отримують доступ до іноземних технологій, ноу-хау та інвестицій [24]. Торгівля полегшує розповсюдження технологій, які зменшують викиди парникових газів і сприяють адаптації виробничих процесів до кліматичних змін. Завдяки міжнародній торгівлі споживачі в середині країни мають можливість користуватися більшим асортиментом товарів і послуг за нижчою ціною, хоча деякі фірми та працівники в окремих секторах можуть відчувати посилення тиску конкуренції.

Поряд із розглянутими перевагами міжнародної торгівлі, в умовах глобалізації виникають ризики і загрози для національних економік, серед яких виділяють втрату робочих місць у промисловості в розвинутих економіках, погіршення стану навколишнього середовища та перебоїв у постачанні життєво важливих товарів. Загострення зазначених загроз у поєднанні з геополітичною напруженістю спонукають країни до підвищення торговельних бар'єрів та інвестиційних обмежень, а також збільшувати субсидії для внутрішніх виробників товарів, які вважаються основними та стратегічними [24]. Зокрема, у 2022 році багато країн відреагували на перебої з постачанням продовольства з України обмеженням експорту пшениці, кукурудзи та інших продуктів харчування, що, своєю чергою, призвело до зростання ціни та посилення загрози глобальної продовольчої кризи у короткостроковому періоді.

Незважаючи на процеси лібералізації, які активно відбувалися упродовж останніх десятиліть, дискусія серед економістів щодо залежності і причинно-наслідкового зв'язку між відкритістю, зростанням і розподілом доходу продовжується. Як було показано у підрозділі 1.1, емпіричні результати переважно свідчать про те, що в довгостроковій перспективі країни, орієнтовані на зовнішнє середовище, мають вищі показники економічного зростання. Більш детальні дослідження взаємозв'язку економічного зростання і відкритості торгівлі з урахуванням двох додаткових вимірів інтеграції країн у світовій торгівлі - якості та диверсифікації - підтвердили, що країни, які експортують продукцію вищої якості, і країни, які експортують більш диверсифіковану

продукцію, розвиваються швидше. Вплив коефіцієнта торговельної залежності виявляється нелінійним: він нижчий (навіть негативний) для країн, експорт яких незначно диверсифікований або зосереджений на продукції низької якості [25]. Відповідно, в країнах з низьким рівнем економічного розвитку, попри великі обсяги експорту та імпорту, економічне зростання може бути на низькому рівні, що обумовлено переважанням сировинної продукції в експорті, залежністю від кількох експортних ринків та імпортною залежністю від технологічних товарів. У такому випадку країна не отримує переваг від участі у міжнародній торгівлі повною мірою, а ризики та загрози для національної економіки є високими.

У зв'язку із зазначеним вище, розвиток відкритої економіки необхідно досліджувати із урахуванням критеріїв економічної безпеки держави. Як зазначає Біла С., «за умови дотримання національної економічної безпеки відкритість економіки та входження країни у світогосподарські процеси приносить вагомі переваги: зростання продуктивності праці; прискорення науково-технічного прогресу; забезпечує структурну перебудову галузевої економіки; сприяє розвитку підприємництва на внутрішньому ринку; формує стимули щодо зростання виробництва та зайнятості в інших країнах шляхом залучення їх до створення «ланцюгів доданої вартості», участі у системі міжнародного поділу праці та кооперації» [26, с. 13].

Проте, абсолютне дотримання або забезпечення максимального рівня національної безпеки в країні не можливе, що впливає з положень теорії безпеки соціально-економічних систем. Незважаючи на те, що значення інтегрального показника безпеки може змінюватися в діапазоні від 0 до 1, в реально функціонуючих економіках ці країні значення не досягаються. Як пояснює Бабець І., це обумовлене тим, що «нульове значення реалізації інтересу означає відсутність безпеки і зумовлює недоцільність будь-якої діяльності в системі, а значення 1 відповідає умовам функціонування системи при абсолютній безпеці, яка є теоретичним поняттям і в реальних системах не досягається» [27, с. 71-72]. Отже, поряд з перевагами від міжнародної торгівлі

національна економіка завжди знаходиться під впливом низки ризиків і загроз, зо виникають внаслідок відкритості торгівлі.

Серед найбільш поширених ризиків і загроз національній економіці, які виникають в результаті зростання відкритості торгівлі країни, відносяться: «негативний вплив на внутрішню та зовнішню політику країни з боку світового співтовариства та окремих конкурентоспроможних країн світу (ембарго, антидемпінгові розслідування тощо); посилення політичної залежності країни від економічних партнерів, особливо – від постачальників «критичного імпорту» (нафти, газу, енергетичних ресурсів); невизначеність стратегічного прогнозування економічного розвитку країни внаслідок впливу коливань цін на природні ресурси та сировину на світових ринках; агресивна конкуренція, руйнівна політика конкурентів на світових ринках; експорт національних природних ресурсів за демпінговими цінами; набуття країною статусу «сировинного» додатку економіки розвинутих країн світу; посилення фінансової та техніко-технологічної залежності країни від економічно розвинених країн світу» [28].

Бабець І. та Миценко І. до основних загроз економічній безпеці відносять низку негативних чинників, що виникають в сфері зовнішньої торгівлі і призводять до дисбалансів економічного розвитку: «нераціональна структура експорту; імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків; обмеженість доступу на зовнішні ринки; зростання зовнішнього боргу; низький рівень національної доданої вартості в експорті товарів» [29, с. 38]. Коковський Л. звертає увагу на загрози, що обумовлені наявністю від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі країни, наслідком якого є проблема платіжного балансу. Вчений зазначає, що застосування на практиці поняття «широкого базового балансу, який включає в себе сальдо поточного рахунку та прямих іноземних інвестицій» дозволяє аналізувати стійкість платіжного балансу країни, оскільки «додатне значення цього показника є свідченням того, що валютні надходження за найбільш стійкими статтями платіжного балансу (експорт і ПП) перевищують потреби у фінансуванні обсягів імпорту» [30]. Узагальнюючи

погляди вчених на негативні чинники, що виникають внаслідок розбалансування зовнішньої торгівлі і впливають на економіку країни, поглиблюючи й надалі торговельний дисбаланс, виділимо основні загрози, їх наслідки для економіки та засоби протидії цим загрозам (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сутність загроз, що виникають в сфері зовнішньої торгівлі, та засоби протидії

Сутність загрози	Наслідки для економіки	Засоби протидії
Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі	Збільшення зовнішнього валового та державного боргу; знецінення національної валюти в період несприятливих зовнішніх умов; втрата внутрішнього ринку та підвищення залежності від імпорту	Розвиток внутрішнього ринку; розроблення державних програм стимулювання імпортозаміщення; плавна девальвація національної грошової одиниці
Висока експортна залежність	Зростання залежності економіки країни від зовнішньої кон’юнктури на експортних ринках, світових цін; нерозвиненість внутрішнього ринку; зростання вартості імпорту	Розвиток внутрішнього ринку та імпортозаміщення; пошук резервів для споживання експортних товарів в середині країни
Висока імпортна залежність	Втрата внутрішнього ринку та скорочення вітчизняного виробництва	Розвиток внутрішнього ринку та імпортозаміщення; девальвація національної грошової одиниці
Низька частка інноваційної продукції в експорті	Нераціональна структура експорту; послаблення міжнародної конкурентоспроможності країни	Створення пільгових умов для розвитку інноваційного сектору економіки.
Сировинна структура експорту	Технологічна відсталість економіки; нераціональна структура економіки	Стимулювання розвитку обробних галузей промисловості; створення умов для інноваційного розвитку економіки; встановити обмеження на експорт сировини
Обмеженість вибору партнерів, постачальників необхідної продукції	Залежність країни від зовнішньоекономічної та митної політики країни-партнера; ризик перенесення економічної кризи з країни-партнера; посилення залежності країни від імпорту товарів	Державна підтримка диверсифікації експорту; диверсифікація імпортних поставок

Джерело: складено за [29; 30]

Як видно з таблиці, державна політика в зовнішньоекономічній сфері є важливим чинником протидії загрозам або їх зниженню. Крім цього, державна політика в сфері зовнішньої торгівлі безпосередньо пов’язана з міжнародними торговельними угодами. Відповідно, урядам країн доводиться знаходити компроміс між перевагами зв’язування торговельної політики багатосторонніми та/або регіональними зобов’язаннями, з одного боку, та необхідністю гнучкості для адаптації політики торгівлі та розвитку до

національних умов, з іншого. Участь у міжнародних угодах та виконання політичних зобов'язань сприяють збільшенню торговельних та інвестиційних потоків, оскільки це створює в країні прозоре та передбачуване інституційне середовище для торгівлі та прямих іноземних інвестицій.

Проте, щоб державна політика в сфері зовнішньої торгівлі була ефективною, вона має відповідати конкретним потребам країни. Зокрема, переговори про угоди про вільну торгівлю між партнерами з асиметричною економічною вагою, потребують ретельного аналізу, щоб досягти збалансованого поєднання між політичними обов'язками щодо виконання міжнародних угод та національними інтересами. Країни з низьким рівнем економічного розвитку можуть отримувати спеціальний та диференційований режим у рамках багатосторонніх та преференційних угод, який передбачає звільнення цих країн від певних зобов'язань [1].

За останнє десятиліття в результаті торговельних суперечок та збільшення запроваджених країнами обмежень відбулося істотне послаблення системи Світової організації торгівлі, заснованої на принципах лібералізації глобального торгового режиму. Менші економіки, що розвиваються, не можуть бути самодостатніми, їм потрібно імпортувати товари та проміжну продукцію, що, своєю чергою, обумовлює необхідність збільшення експорту товарів до інших країн. Проте, їхні можливості конкурувати з іншими країнами на справедливих умовах обмежуються протекціоністською політикою та застосуванням субсидій в країнах-партнерах, що спотворює умови торгівлі. Більше того, країни, що розвиваються, переважно не мають достатньо бюджетних ресурсів, щоб виділяти їх на підтримку національних виробників у відповідь на застосування субсидій розвиненими країнам для здешевлення внутрішнього виробництва.

Хоча вважається, що наразі торговельні обмеження та субсидії впливають на невелику частину світової торгівлі [24], вони створюють істотні загрози та дисбаланс зовнішньої торгівлі країн з низьким рівнем економічного розвитку. Водночас, країни можуть отримувати переваги від торгівлі за рахунок

розширення регіональних торговельних угод, наприклад, стимулювати торгівлю, знизивши вартість переміщення товарів через кордон за допомогою спрощених процедур на кордоні та покращення інфраструктури. Участь у глобальній торговій системі повинна використовуватися країнами як інструмент для зниження загроз національній економічній безпеці та забезпечувати надійний доступ до необхідних товарів, які сприяють економічному розвитку.

1.3. Методика оцінки збалансованості переваг і загроз у зовнішній торгівлі країни

Найбільш поширеними підходами до оцінки рівня збалансованості зовнішньої торгівлі є аналіз динаміки торговельного балансу країни, визначення найбільш стабільних товарних груп на основі зміни структурних характеристик експорту та імпорту, а також ступеня географічної диверсифікації експорту. Зокрема, Гавриленко Н. і Широкий Г. для оцінки збалансованості зовнішньої торгівлі України використали показники товарної структури зовнішньої торгівлі та їх динаміки (частки основних товарних груп в загальних обсягах експорту (імпорту) та щорічні темпи їх зміни) та географічної структури зовнішньої торгівлі (частки найбільших країн-партнерів в загальних обсягах та щорічні темпи їх зміни, динаміка структури експорту та імпорту за основними країнами-партнерами) [31]. Проте, такий підхід не дозволяє оцінити збалансованість переваг і загроз країни від зовнішньої торгівлі.

З точки зору оцінки переваг і загроз участі країни у міжнародній торгівлі, важливим є збалансованість досягнення національних інтересів в зовнішньоторговельній сфері та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Ярчук Т., використовуючи поняття «зовнішньоторговельних інтересів», досягнення яких відображає певний рівень ефективності міжнародної діяльності, пропонує систему показників та їх граничних значень, що можуть бути використані для оцінки переваг країни від участі у міжнародній торгівлі

(табл. 1.2). Зокрема, показники відкритості національної економіки, характеризують спроможність країни отримувати переваги від зовнішньої торгівлі за рахунок ефективного використання внутрішніх ресурсів та імпортової проміжної продукції, про що свідчить нарощення обсягів експорту конкурентоспроможних товарів.

Таблиця 1.2

Критерії досягнення національних інтересів у зовнішній торгівлі

№	Опис зовнішньоторговельних інтересів	Критерії оцінки
1	Збалансованість структури зовнішньої торгівлі	коефіцієнт відкритості економіки – відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП (тенденція до зростання), експортна квота – відношення експорту до ВВП (тенденція до зростання)
2	Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі	коефіцієнт покриття експорту імпортом (більше 1) коефіцієнт імпортової залежності (не більше 15%)
3	Ефективність товарної структури експорту	зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів та послуг (динаміка зростання високотехнологічних товарів в структурі експорту)
4	Інвестування в експортоорієнтовані галузі промисловості	позитивна динаміка зростання обсягів інвестицій в експортоорієнтовані галузі

Джерело: складено за [32]

Коефіцієнт покриття експортом імпорту є показником збалансованості зовнішньої торгівлі. У випадку, якщо цей показник перевищує 1, то сальдо зовнішньоторговельного балансу є позитивним, що означає достатність надходження валютних коштів від експорту для придбання критично необхідних імпортних товарів та послуг. Рівень імпортової залежності країни визначається шляхом розрахунку співвідношення обсягів імпорту до ВВП. Цей показник не повинен перевищувати 15%, що свідчить про допустимий з точки зору національної безпеки обсяг імпорту товарів та послуг [33].

Для оцінки збалансованості переваг і загроз від зовнішньої торгівлі важливим є порівняння фактичних значень показників з їх критеріальними обмеженнями, що дозволяє розробляти відповідні інструменти і засоби державної політики, спрямовані як на підвищення ефективності національного

виробництва, так і на покращення умов міжнародних договорів. У зв'язку з цим, звернемо увагу на систему відносних показників, що базуються на визначенні співвідношень експорту, імпорту та ВВП, а також критерії їх оцінки, запропоновані Пиллютою М. (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Показники зовнішньої торгівлі країни та критерії їх оцінки

Показник	Критерії	Пояснення
1. Сальдо зовнішньоторговельного балансу	+	Економіка країни експортоорієнтована
	–	Економіка країни імпортозалежна
2. Експортна квота	< 35 %	Неекспортозалежна економіка
	> 35 %	Експортозалежна економіка
3. Імпортна квота	< 15 %	Закрита економіка, не залежить від імпорту
	> 15 %	Імпортозалежна економіка
4. Індекс умов торгівлі	< 1	Сприятливі умови торгівлі
	> 1	Несприятливі умови торгівлі
5. Коефіцієнт покриття	< 1	Позитивне сальдо торговельного балансу
	> 1	Негативне сальдо торговельного балансу

Джерело: [34, с. 77]

Особливу увагу необхідно приділити дослідженню умов торгівлі країни, які визначаються за допомогою низки коефіцієнтів. Індикатором, який використовується на міжнародному рівні для оцінки ефекту зовнішньої торгівлі для національної економіки, є показник реальних умов торгівлі (ТТ), який розраховується за статистичними даними як відношення індексу цін експорту до індексу цін імпорту і вимірюється у відсотках:

$$TT = \frac{P_{ex}}{P_{im}} \quad (1.1)$$

де: P_{ex} - індекс ціни експорту; P_{im} - індекс цін на імпорт.

Таким чином, значення показника, яке перевищує 100%, виражає позитивний розвиток, а значення менші 100% - навпаки. Економічний зміст показника полягає в можливості виразити зміну купівельної спроможності експорту, спричинену зміною цін у зовнішній торгівлі даної країни. Для спеціального використання в міжнародній статистиці іноді використовується

вираження умов торгівлі між розвитком цін на кінцеву продукцію щодо цін на сировину та паливо (так звані ножиці цін) [35, с. 218].

Однак, таким чином визначений показник не завжди має достатню оціночну цінність, оскільки не враховує саме кількісні відмінності експорту та імпорту. Наприклад, це може виявитися позитивним у ситуації, коли ринок буде заповнений дешевим демпінговим імпортом порівняно з експортом значно більшої вартості, але незначного обсягу. Тому, використовують модифіковане співвідношення за коефіцієнтом між обсягом імпортованих і експортованих товарів таким чином:

$$SR_m = \frac{P_{ex}}{P_{im}} \times \frac{V_{ex}}{V_{im}} \quad (1.2)$$

де: SR_m - модифіковані умови торгівлі; V_{ex} - фізичний обсяг товарного експорту; V_{im} - фізичний обсяг товарного імпорту.

Таким чином модифікований показник умов торгівлі дорівнює 1, якщо ціна за кілограм даного товару, що експортується на дану територію, дорівнює ціні за кілограм такого ж товару, що експортується з території, і якщо в той же час фізичний обсяг експорту дорівнює імпортованому обсягу. Якщо «ставка обох цін за кілограм позитивна на користь експорту, але експортований фізичний обсяг значно нижчий за імпортований фізичний обсяг, остаточний показник коригується таким чином, щоб вираз V_{ex}/V_{im} становив < 1 » [35, с. 219].

Подібним чином врахувати зміну цін на певну групу товарів залежно від їх обсягу дозволяє індекс Пааше, який розраховується як «відношення індексу вартості на відповідний індекс середніх цін Ласпейреса, а індекс вартості при цьому визначається діленням вартості експорту (імпорту) за певний період і вартості експорту (імпорту) за базовий період» [36]. Таким чином, цінові індекси, розраховані згідно підходу Пааше дозволяють визначити, на скільки фіксований товарний склад експорту (імпорту) у поточному періоді є дорожчим (дешевшим) порівняно з базовим періодом.

Як було показано вище (табл. 1.2, 1.3), при оцінці збалансованості переваг та загроз від зовнішньої торгівлі країни важливим є порівняння фактичних значень показників з їхніми нормативними значеннями. Відповідність показника зовнішньої торгівлі нормативному значенню свідчить про те, що національна економіка отримує переваги від зовнішньої торгівлі, а у випадку не відповідності фактичного значення нормативному – можна говорити про загострення відповідних загроз, які виникають внаслідок дисбалансу експорту та імпорту. Зважаючи на доцільність порівняння фактичних значень показників зовнішньої торгівлі зі встановленими нормативними значеннями, розглянемо методичний підхід оцінки зовнішньоторговельної безпеки держави. Згідно цього підходу використовується система індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, які поділяються на показники-стимулятори (зростання яких сприяє зміцненню безпеки) та показники-дестимулятори (зростання яких призводить до зниження безпеки) [29]. Фактичні значення індикаторів, які розраховуються на основі статистичних даних, порівнюються з встановленими пороговими значеннями (табл. 1.4). На основі такого порівняння та визначеного відхилення можна робити висновок про покращення стану безпеки, якщо показники-стимулятори знаходяться на рівні порогових значень або мають зростаючу динаміку, а показники-дестимулятори не перевищують порогових значень або характеризуються спадною тенденцією.

Таблиця 1.4

Показники зовнішньоторговельної безпеки держави та їх порогові значення

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30
2	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	не менше 15
3	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	не більше 15
4	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	не менше 1
5	Коефіцієнт експортної залежності, %	не більше 30
6	Коефіцієнт імпортної залежності, %	не більше 30
7	Коефіцієнт технологічної залежності	не більше 1

Джерело: складено на основі [29; 37, с. 135]

Звернемо увагу, що у всіх розглянутих вище методичних підходах увага приділяється оцінці переважно загального стану торговельного балансу та збалансованості товарної структури експорту та імпорту. При цьому, географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі оцінюється лише при використанні індикаторів зовнішньоторговельної безпеки за допомогою показника «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі». Проте, цей індикатор визначає лише країну, з якою спостерігався найбільший товарооборот, а рівень географічної диверсифікації торгівлі не оцінюється.

У зв'язку з цим, методика оцінки переваг та загроз від зовнішньої торгівлі повинна включати показник ступеня географічної диверсифікації експорту, в якості якого найчастіше використовується індекс концентрації експорту Герфіндаля-Гіршмана (ННІ). Цей показник ґрунтується на принципі оцінки рівня концентрації ринку і розраховується як сума квадратів частки ринку кожної фірми, що конкурує на ринку. Застосування такого підходу до оцінки географічної диверсифікації, або концентрації експорту, дозволяє розраховувати індекс Герфіндаля-Гіршмана як суму квадратів часток експорту країни до кожної з країни-партнера:

$$HHI_j = \sum_{i=1}^N \left(\frac{x_i}{X_j} \right)^2 \quad (1.3)$$

де: « X_i – обсяг експорту до i -тої країни; X_j – загальний обсяг експорту країни» [38].

Індекс Герфіндаля-Гіршмана оцінює рівень концентрації експорту, що є поняттям протилежним диверсифікації. Тому, значення індексу на рівні від 0 до 0,15, яке свідчить про низьку концентрацію експорту дозволяє робити висновки про високий рівень диверсифікації експорту (рис. 1.1). Крім цього, значення індексу, яке наближається до нуля, означає, що географічна диверсифікація є високою за рахунок приблизно рівномірного розподілу обсягу експорту до великої кількості країн-партнерів. Індекс ННІ зростає як із зменшенням

кількості торговельних партнерів країни, так і зі збільшенням різниці у розмірах експорту, спрямованого до цих країн [39].

Отже, для визначення переваг і загроз від зовнішньої торгівлі необхідно розрахувати і проаналізувати відповідність нормативним значенням таких показників: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. При цьому, щоб визначити ступінь впливу виявлених переваг і загроз на економіку країни, необхідно оцінити взаємозв'язок між економічним зростанням та динамікою наведених вище показників.

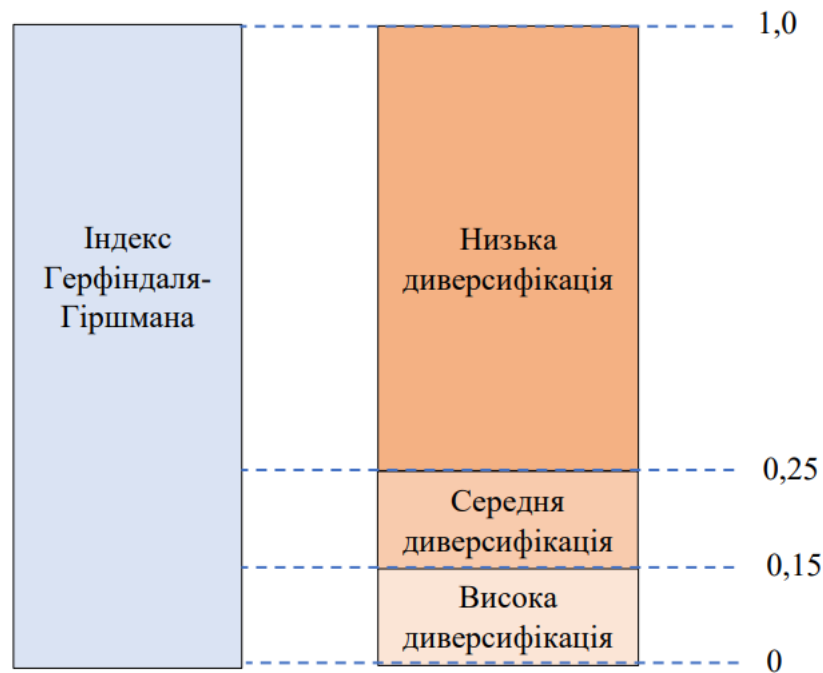

Рис. 1.1. Рівень диверсифікації експорту залежно від значення індексу Герфіндаля-Гіршмана

Джерело: побудовано автором за [40]

Грунтуючись на теоретично і емпірично підтвердженій багатьма вченими залежності економічного зростання країни від зовнішньої торгівлі, визначення впливу переваг і загроз від зовнішньої торгівлі на економічне зростання України проведемо відповідно до функціональній залежності:

$$Y_t = f(X_1, X_2, X_3, X_4, \dots X_n), \quad (1.4)$$

де Y_t – вектор показників економічного зростання, що включає обсяг ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП відносно попереднього року; $X_1, X_2, \dots X_n$ – показники, що характеризують переваги та загрози від зовнішньої торгівлі.

Важливою складовою методики нашого дослідження визначимо припущення, що зростаюча динаміка показників-стимуляторів позитивно впливає на економічне зростання України, підтверджуючи цим наявність переваг від зовнішньої торгівлі для економіки. Відповідно, зростання показників-дестимуляторів має негативний вплив на економічне зростання і підтверджує загострення відповідних загроз економічному розвитку.

Для підтвердження чи спростування висунутої гіпотези необхідно провести регресійний аналіз на основі лінійної залежності, що описується таким рівнянням:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \dots + \beta_k \cdot x_k + u, \quad (1.5)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, $(x_1, x_2, \dots, x_k)$ – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

Отже, на першому етапі нашого дослідження необхідно провести розрахунок показників, які характеризують переваги і загрози від зовнішньої торгівлі для економіки України з використанням статистичних даних за 2011-2021 рр. Порівняння цих показників із нормативними значеннями дозволить зробити попередній висновок про їхню динаміку: у випадку позитивної зміни показників стимуляторів можна зробити висновок про зростання переваг, а зростання значень показників-дестимуляторів свідчатиме про посилення загроз.

На другому етапі нашого дослідження проведемо регресійний аналіз залежності економічного зростання від динаміки показників, що характеризують переваги і загрози від зовнішньої торгівлі. В якості залежної змінної почергово будуть використані показники обсягу ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс ВВП до попереднього року.

Сукупність незалежних змінних включає такі показники зовнішньої торгівлі: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Регресійний аналіз проведемо в програмі «Statistica 7.0», використовуючи модуль «Multiple Regression».

Висновки до розділу

1. Сутність міжнародної торгівлі полягає у здійсненні товарообміну між країнами, в результаті якого кожна країна експортує надлишки виробленої продукції та імпортує товари, які не має можливості виготовляти в середині країни або виробництво яких є відносно дорогим. Зовнішня торгівля позитивно впливає на економічний розвиток країни, оскільки забезпечує розширення національного ринку збуту продукції за рахунок продажу її надлишків в інші країни, що, своєю чергою, уможливорює придбання товарів критичного імпорту завдяки надходженню валюти від експорту. Крім цього, зовнішня торгівля сприяє передачі новітніх технологій, які уречевлені в обладнанні та інших високотехнологічних товарах, що забезпечує зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва в країні.

2. Участь країни у міжнародній торгівлі дозволяє отримувати низку переваг для національної економіки, які виникають в результаті виробничої спеціалізації та обміну товарами. До основних переваг відносяться підвищення ефективності використання наявних ресурсів, зростання рівня добробуту населення, покращення структури виробництва за рахунок розвитку високотехнологічних галузей промисловості, зростання масштабів виробництва та економія від масштабу. Поряд із перевагами міжнародної торгівлі, в умовах глобалізації виникають ризики і загрози для національних економік, серед яких виділяють втрату робочих місць у промисловості в розвинутих економіках, погіршення стану навколишнього середовища та перебоїв у постачанні життєво важливих товарів. Крім цього, істотними вважаються загрози, що

виникають безпосередньо внаслідок дисбалансу зовнішньої торгівлі країни: погіршення платіжного балансу, залежність від зовнішніх ринків збуту, імпортна залежність, неефективність експорту внаслідок його сировинності, залежність від торгівлі з кількома країнами-партнерами.

3. Методичний підхід оцінки збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі включає два послідовних етапи: розрахунок показників зовнішньої торгівлі, які характеризують переваги і загрози для економіки країни, і порівняння їх фактичних значень з нормативними; визначення впливу розрахованих показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни за допомогою регресійного аналізу. До переліку показників зовнішньої торгівлі, що дозволяють визначити переваги і загрози, необхідно включити наступні: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Показники економічного зростання включають обсяг ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс ВВП до попереднього року.

РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: ПОЗИТИВНІ ЕФЕКТИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Ступінь збалансованості загальних показників зовнішньої торгівлі України

Загальний рівень збалансованості зовнішньої торгівлі оцінюється за допомогою низки показників, що дозволяють охарактеризувати стан торговельного балансу, відкритість економіки країни та умови торгівлі. Оцінка збалансованості зовнішньої торгівлі за показниками сальдо торговельного балансу та коефіцієнту покриття експортом імпорту є найбільш поширеною і використовується для характеристики співвідношення експорту та імпорту з точки зору достатності надходження валютної виручки для придбання критичного імпорту.

За нашими розрахунками, сальдо зовнішньої торгівлі України упродовж 2011-2021 рр. було переважно від'ємним (рис. 2.1), за винятком 2015 р., коли його значення стало позитивним (610,7 млн дол. США) в результаті зниження експорту меншими темпами порівняно з імпортом внаслідок кризової ситуації, що склалася через воєнні дії у Донецькій та Луганській областях, анексію Криму та істотне скорочення торгівлі з Росією. Як видно з рисунку, під час економічних криз негативне сальдо зовнішньої торгівлі України зменшувалося. Наприклад, у 2014 р. його значення зменшилося на 13139,1 млн дол. США порівняно з 2013 р. і становило -527 млн дол. США, а у 2020 р. внаслідок карантинних обмежень через пандемію COVID-19 негативне сальдо зовнішньої торгівлі зменшилося майже у два рази порівняно з 2019 р. і становило -5144,3 млн дол. США.

Відповідно, в періоди економічних криз внаслідок покращення балансу експорту та імпорту, значення коефіцієнта покриття експортом імпорту, яке традиційно є меншим за одиницю, зростало. Так, у 2014 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту збільшився до 0,99 порівняно з 0,82 у 2013 р., а у 2015 р. перевищення експорту над імпортом забезпечило збільшення коефіцієнту до

1,01, що стало найкращим значенням цього показника за досліджуваний період. У період пандемії зростання коефіцієнта покриття експортом імпорту було дещо повільнішим, його значення збільшилося з 0,82 у 2019 р. до 0,9 і 0,93 відповідно у 2020-2021 рр. Найменше значення коефіцієнта покриття експортом імпорту спостерігалось у 2012 р. і становило 0,81.

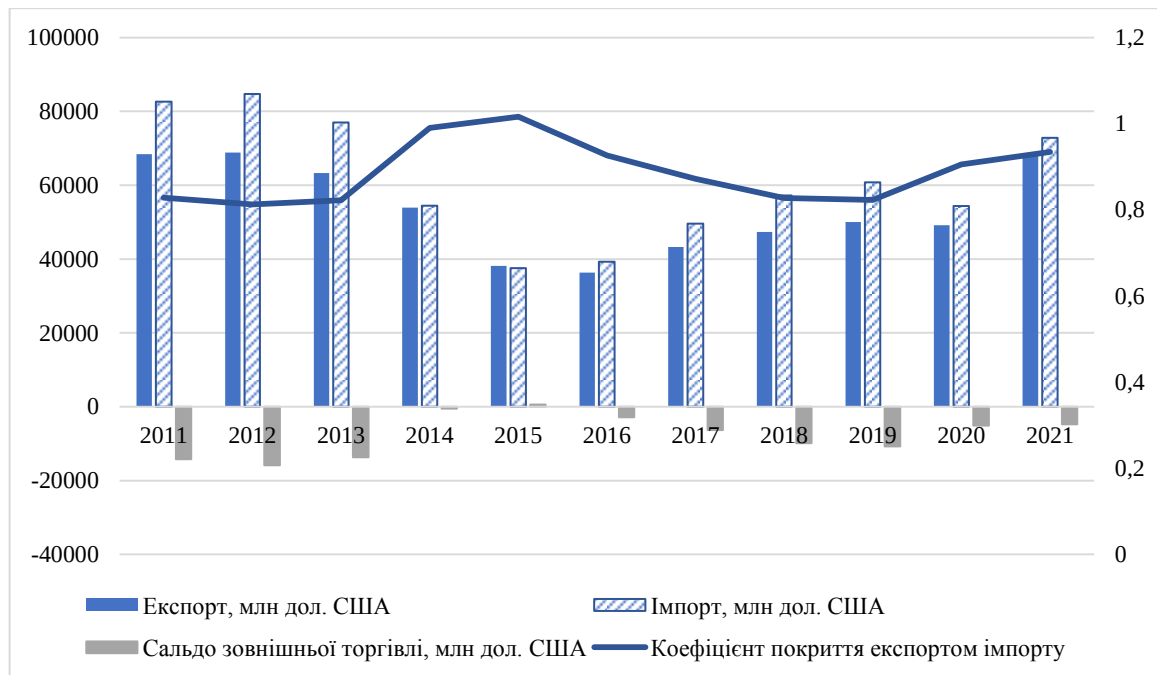

Рис. 2.1. Динаміка показників збалансованості експорту та імпорту України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [41]

Аналіз динаміки показників балансу експорту та імпорту загалом свідчить про перманентну незбалансованість зовнішньої торгівлі. При цьому зауважимо, що упродовж 2020-2021 рр. ситуація дещо покращилася завдяки тому, що у 2020 р. експорт зменшився на 1,7% а імпорт – на 11% порівняно з 2019 р., а у 2021 р. річні темпи зростання експорту (138,4%) перевищили темпи зростання імпорту (134%).

Економіка України характеризується високим рівнем відкритості, про що свідчать значення експортної та імпортної квоти, які у 2021 р. перевищили 40% (рис. 2.2). Загальний рівень відкритості економіки, який ми розраховували як відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП, незначно зменшився – з 89,2% у 2011 р. до 88,1% у 2021 р. Проте, детальніше вивчення динаміки

відкритості економіки за її складовими дозволяють виділити дві основні тенденції. Насамперед, за досліджуваний період відбулося посилення експортної залежності України, оскільки експортна квота, розрахована як відношення обсягу експорту до ВВП, збільшилася з 40,4% до 42,6%. Найнижче значення експортної квоти спостерігалось у 2020 р. внаслідок того, що обсяги експорту зменшилися на 1,7% порівняно з 2019 р., а обсяги ВВП натомість зросли на 1%. По-друге, за період 2011-2021 рр. відбулося зниження імпорتنної залежності України, про що свідчить зниження імпорتنної квоти, розрахованої як співвідношення обсягів імпорту та ВВП, з 48,8% до 45,6%. Найнижчий рівень імпорتنної залежності України спостерігався також у 2020 р. (34,9%) завдяки зменшенню імпорту на 11% відносно 2019 р. при одночасному зростанні ВВП.

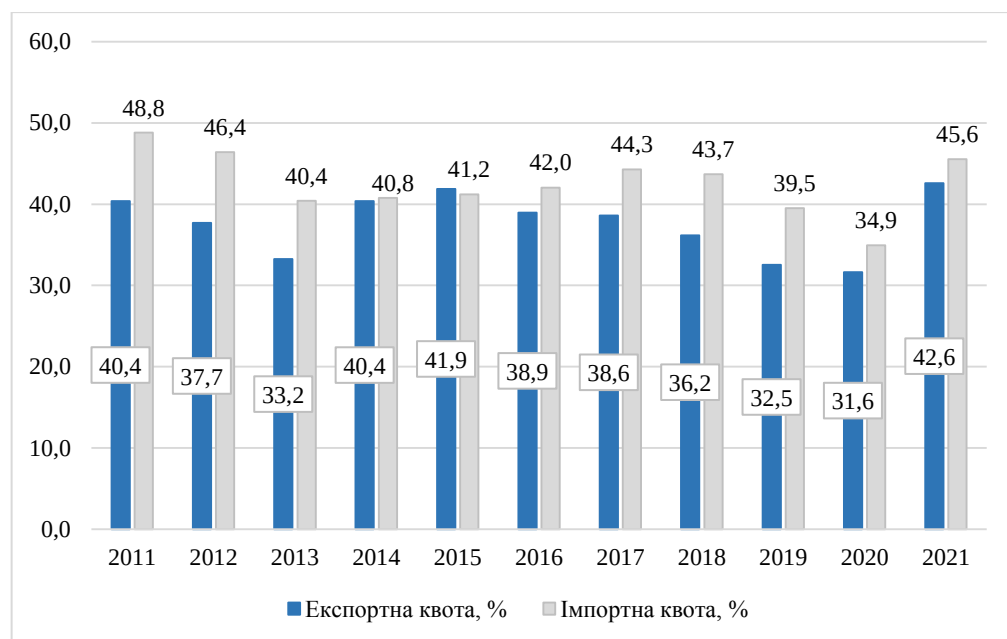

Рис. 2.2. Динаміка показників експортної та імпорتنної квоти України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [41-44]

Отже, економіка України упродовж досліджуваного періоду характеризувалася високим рівнем відкритості та незначним його зниженням, зростанням експортної залежності та зниженням імпорتنної залежності. Загалом,

така динаміка показників відкритості економіки свідчить про незначне збалансування зовнішньої торгівлі.

Водночас, при такому високому рівні відкритості економіки і високих показниках експортної та імпоротної залежності важливо додатково проаналізувати умови торгівлі, які оцінюються за допомогою індексу Ласпейреса, індексу Пааше, кількісного та цінового індексів умов торгівлі. Зазначені показники дозволяють визначити, «в якій мірі країна виграє (втрачає) за рахунок зміни цін (кількості) товарів у зовнішній торгівлі з певною країною (країнами) за відповідний період часу» [36].

За досліджуваний період в Україні відбулося зниження індексу фізичного обсягу експорту зі 106% у 2011 р. до 93,4% у 2021 р. або на 12,6 процентних пункти (п. п.), що свідчить про зменшення кількості експортованої продукції. Водночас, індекс фізичного обсягу імпорту зменшився лише на 5,2 п. п. – з 112,8% до 107,6% відповідно (табл. 2.1). Особливо істотне зниження індексу фізичного обсягу експорту спостерігалось у 2020-2021 рр. внаслідок сповільнення економічної активності в багатьох країнах світу через запровадження карантину з метою запобігання поширення пандемії COVID-19. Тому можемо зробити висновок про погіршення умов торгівлі в частині дисбалансу фізичного обсягу внаслідок зниження експорту вищими темпами порівняно з імпортом.

Упродовж 2011-2021 рр. спостерігалось коливання індексу цін експортних товарів з істотним зниженням у 2014-2016 рр. Проте, у довгостроковому періоді відбулося збільшення як експортних, так і імпорتنих цін, причому теми зростання цін на експортні товари були вищими за темпи зростання цін на імпорتنу продукцію. Так, індекс експортних цін збільшився з 125,6% у 2011 р. до 148,2% у 2021 р. або на 22,6 п. п., а індекс імпорتنих цін – відповідно на 4 п. п. (з 120,6% у 2011 р. до 124,6% у 2021 р.). Найвище зростання експортних цін спостерігалось у 2021 р. (48,2% порівняно з попереднім роком), що значною мірою обумовлене підвищенням світових цін на сільськогосподарську продукцію, яка складає близько половини загального

експорту товарів України. При цьому, ціни на імпортні товари у 2021 р. збільшилися лише на 24,6% порівняно з 2020 р.

Таблиця 2.1

Індекси умов торгівлі України у 2011-2021 рр.

Рік	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Кількісний	Ціновий
2011	106,0	112,8	125,6	120,6	94,0	104,1
2012	102,6	93,4	98,1	110,2	109,8	89,0
2013	92,2	89,6	101,0	101,3	102,9	99,8
2014	92,1	74,4	94,8	98,3	123,8	96,4
2015	86,0	76,7	82,3	89,8	112,1	91,6
2016	99,1	108,6	96,2	96,4	91,3	99,8
2017	102,7	110,9	115,9	114,0	92,6	101,7
2018	97,9	102,6	111,8	112,3	95,5	99,5
2019	105,7	106,1	100,1	100,2	99,6	99,9
2020	94,0	89,4	104,6	99,6	105,2	105,0
2021	93,4	107,6	148,2	124,6	86,8	119,0

Джерело: розраховано автором за даними [45]

На основі аналізу динаміки індексів фізичного обсягу торгівлі та індексів цін можемо охарактеризувати зміни, що відбулися в умовах торгівлі України за останні 10 років. Як видно з таблиці 2.1, у короткостроковому періоді кількісні умови погіршилися, оскільки індекс кількісних умов торгівлі у 2021 р. був на 13,2% меншим, порівняно з 2020 р. Водночас, цінові умови торгівлі покращилися, оскільки індекс цінових умов торгівлі збільшився на 19% за відповідний період. Тому, можемо зробити висновок, що у короткостроковому періоді умови торгівлі України покращилися за рахунок того, що значне зростання виручки від експорту товарів дозволяло імпортувати більше товарів порівняно з 2020 р. Отже, ціни експортних товарів перевищували імпортні, відповідно, у випадку збільшення сукупної ціни імпорту, порівняно із сукупною ціною експорту на кожен одиницю товару, що експортується, була можливість імпортувати більшу кількість продукції.

У довгостроковому періоді, попри істотніше скорочення фізичного обсягу експорту порівняно з фізичним обсягом імпорту, спостерігалось істотне покращення динаміки експортних цін, яка перевищувала зростання імпортних

цін. Це значною мірою обумовило загальне покращення умов торгівлі України у 2021 р. порівняно з 2011 р., про що свідчить істотне зростання індексу цінових умов торгівлі порівняно з неістотним зменшенням індексу кількісних умов торгівлі за цей період. Отже, попри кількісне скорочення експорту товарів з України, значне зростання цін на експортну продукцію при відносно повільнішому збільшенні імпорتنих цін забезпечило покращення умов торгівлі за рахунок отримання національною економікою цінових переваг від зовнішньої торгівлі.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження загальних показників ступеня збалансованості зовнішньої торгівлі, зауважимо, що упродовж 2011-2021 рр. загрози від зовнішньої торгівлі перевищували переваги (табл. 2.2). Це обумовлене не відповідністю більшості показників ступеня збалансованості зовнішньої торгівлі встановленим нормативним значенням.

Таблиця 2.2

Динаміка загальних показників збалансування переваг і загроз від зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Показник	Нормативне значення	Фактичне значення		Відповідність нормативному значенню	Перевага (+) Загроза (-)
		2011 р.	2021 р.		
Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	Позитивне, до зростання	-14214,0	-4770,8	Не відповідає	-
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Не менше 1,0	0,83	0,93	Не відповідає	-
Експортна квота, %	Не більше 35	40,4	42,6	Не відповідає	-
Імпортна квота, %	Не більше 15	48,8	45,6	Не відповідає	-
Індекс умов торгівлі	Більше за 1,0	1,04	1,19	Відповідає	+

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків

Як видно з таблиці 2.2, незважаючи на певне покращення більшості показників збалансованості зовнішньої торгівлі, їх фактичні значення є гіршими за нормативні показники. Зокрема, негативне сальдо зовнішньої торгівлі України за досліджуваний період зменшилося майже утричі, проте залишається від'ємним. Відповідно, коефіцієнт покриття експортом імпорту, попри незначне збільшення, не перевищує 1. Вартісний обсяг імпорту

перевищує вартість експорту, що означає перевищення валютних витрат над їх надходженням, що додатково погіршує платіжний баланс держави. У зв'язку з цим зробимо висновок, що Україна отримує менше переваг від зовнішньої торгівлі порівняно з тими загрозами, що виникають внаслідок такого дисбалансу експорту та імпорту.

Показники відкритості економіки України упродовж досліджуваного періоду також не відповідали нормативним значенням. При цьому, експортна квота збільшилася на 2,2 п. п., що свідчить про посилення загроз, пов'язаних із зростанням експортної залежності національної економіки. Імпортна квота у 2021 р. зменшилася на 3,2 п. п. відносно 2011 р., але фактичне значення цього показника було утричі більше за встановлене нормативне значення. Отже, можна вважати, що загрози, які виникають внаслідок експортної та імпортної залежності економіки перевищують переваги від зовнішньої торгівлі України, а імпортна залежність є сильнішою, ніж експортна залежність.

Індекс умов торгівлі, розрахований згідно формули 1.1 як відношення індексу експортних цін до індексу імпортних цін у відповідному періоді, наразі є єдиним показником збалансованості зовнішньої торгівлі України, який відповідав нормативному значенню і мав тенденцію до зростання. Таким чином, в зовнішній торгівлі склалася таке співвідношення цін на експортні та імпортні товари, що дозволяє отримувати національній економіці цінові переваги від участі у міжнародному товарообміні.

Отже, попередньо можемо зробити висновок, про те, що загрози від зовнішньої торгівлі загалом перевищують переваги. Проте, для підтвердження цього висновку, необхідно провести додаткове дослідження впливу зазначених показників на економічне зростання України у 2011-2021 рр., що буде зроблено у підрозділі 2.3.

2.2. Оцінка збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України

Поряд із показниками загальної збалансованості зовнішньої торгівлі України доцільно розраховувати показники географічної диверсифікації та товарної структури торгівлі, а також аналізувати відповідність їх фактичних значень нормативним значенням. Зважаючи на те, що динаміка зазначених показників може здійснювати негативний або позитивний вплив на економіку, необхідно досліджувати тенденції зміни цих показників.

Загалом, у 2021 р. в експорті України переважали країни ЄС-27, куди надходило 39,4% української експортної продукції. Дещо меншу частку в загальному експорті товарів з України займали країни Азії - 36,4%. До інших країн Європи спрямовувалося 10,9% українського експорту товарів, до Африки – 8,3%, а частка країн Америки була найменшою і становила лише 0,1%. Порівняно з 2011 р. відбулося збільшення частки країн ЄС-27 на 14 відсоткових пункти (в. п.), частка країн Азії збільшилася на 10,5 в. п., частка країн Африки зросла на 3,4 в. п. а інших країн Європи – на 9,3 в. п. Такий перерозподіл відбувся за рахунок зменшення в українському експорті частки інших країн з 42,2% у 2011 р. до 5% у 2021 р., оскільки експорт до країн СНД починаючи з 2019 р. окремою позицією не виділяється, а країни-члени СНД включені до відповідних груп країн Європи та Азії.

Динаміка географічної структури імпорту характеризувалася порівняно меншим зростанням частки країн ЄС-27, яка збільшилася з 29,3% у 2011 р. до 39,7% у 2021 р. (або на 10,4 в. п.), що свідчить про отримання додаткових переваг українською економікою в результаті впровадження в дію Угоди про асоціацію України з ЄС. Частка імпорту товарів з інших країн Європи зросла з 3,5% у 2011 р. до 21,2% у 2021 р., а частка країн Азії в загальних обсягах імпорту товарів до України збільшилася з 16,1% до 30,5% за цей же період. Частка країн Африки в імпорті товарів до України залишається невеликою, хоча й збільшилася з 1,1% у 2011 р. до 1,7% у 2021 р., а частка Америки зменшилася з 0,4% до 0,2% за аналогічний період. Така структура зовнішньої

торгівлі України показує, що експортери, як і імпортери, у своїй діяльності орієнтуються на ринки європейських країн, які є географічно близькими, а також на азійські ринки, куди в основному експортуються сировинні товари, а імпортується готова продукція, яка є дешевшою порівняно з європейською (електроніка та інші високотехнологічні товари), що обумовлено нижчою вартістю робочої сили.

За період 2011-2021 рр. частка десяти найбільших країн-партнерів в експорті України зменшилася з 58,7% до 52,3% (табл. 2.3), що свідчить про поступову географічну диверсифікацію експорту. Особливо помітним було зниження частки ключового торгового партнера (яким до 2018 року була Росія) з 28,9% до 11,8%. У 2019 році провідним експортним ринком України була Польща з часткою 6,6% загального експорту, а з 2020 року Китай став найбільшим торговим партнером України, частка якого в експорті становила 11,8% у 2021 р. Такі країни, як Туреччина, Італія, Нідерланди та Німеччина також стали важливими ринками, на які збільшилися експортні поставки товарів з України. Натомість зменшилася частка експорту до Білорусі, Єгипту, Індії, Іспанії та Угорщини.

Таблиця 2.3

Частка 10 найбільших країн призначення українського експорту у 2011-2021 рр.

2011 р.		2016 р.		2021 р.	
Країна	Частка в експорті України, %	Країна	Частка в експорті України, %	Країна	Частка в експорті України, %
1. Росія	28,9	1. Росія	9,9	1. Китай	11,8
2. Туреччина	5,5	2. Єгипет	6,2	2. Польща	7,7
3. Італія	4,4	3. Польща	6,0	3. Туреччина	6,1
4. Польща	4,1	4. Туреччина	5,6	4. Італія	5,1
5. Індія	3,3	5. Італія	5,3	5. Росія	5,0
6. Китай	3,2	6. Індія	5,2	6. Німеччина	4,2
7. Білорусь	2,8	7. Китай	5,0	7. Індія	3,7
8. Німеччина	2,6	8. Німеччина	3,9	8. Нідерланди	3,3
9. Єгипет	2,0	9. Угорщина	2,9	9. Єгипет	2,9
10. Угорщина	1,9	10. Іспанія	2,8	10. Іспанія	2,5
Разом	58,7	Разом	52,8	Разом	52,3

Джерело: розраховано автором за [46]

Істотні зрушення в географічній структурі українського експорту відбулися завдяки активізації євроінтеграційного процесу: надання Європейським Союзом автономних торговельних преференцій для України з 23 квітня 2014 р. та набуття чинності Угоди між ЄС та Україною про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі з 2016 року. Лібералізація торгівлі з ЄС дозволила конкурентоспроможним українським виробникам переорієнтуватися на європейський ринок після втрати російського ринку після початку воєнних дій на Донбасі та анексії Росією Криму. Упродовж 2011–2021 рр. частка країн ЄС в українському експорті зросла з 25,4% до 39,4%.

Для визначення ступеня географічної збалансованості зовнішньої торгівлі України використаємо два показники: частка провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі; індекс концентрації експорту Герфіндаля-Гіршмана (ННІ). Згідно наших розрахунків, частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті України зменшилася з 32,4% у 2011 р. до 13,5% у 2021 р. в результаті поступової заміни російського експортного ринку на ринок Китаю. Як було показано вище, частка українського експорту до Китаю упродовж досліджуваного періоду поступово збільшувалася (табл. 2.3). Також відбувалося істотне збільшення імпорту з Китаю до України – з 7,5% у 2011 р. до 15,1% у 2021 р. В результаті загострення торговельної війни Росії щодо українських виробників товарів у період до 2013 р. та початку латентної воєнної агресії Росії на сході України частка Росії в зовнішньому товарообороті нашої країни істотно зменшилася - до 11,24% у 2018 р. (рис. 2.3). З 2019 р. провідною країною-партнером у зовнішній торгівлі для України став Китай. Порівнюючи фактичне значення частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті з нормативним значенням показника, яке встановлене на рівні 30%, можемо зробити висновок про покращення рівня диверсифікованості географічної структури зовнішньої торгівлі.

Цей висновок підтверджується динамікою індексу Герфіндаля-Гіршмана, значення якого зменшилося з 0,099 у 2011 р. до 0,039 у 2021 р. Зниження

концентрації експорту відбулося в результаті більш рівномірного розподілу експортного потоку українських товарів між торговельними партнерами за рахунок перерозподілу експорту, який постачався з України до Росії у 2011-2018 рр., до інших країн, зокрема Європейського Союзу. Проте, зазначимо, що упродовж досліджуваного періоду індекс Герфіндаля-Гіршмана не перевищував верхню межу інтервалу значень, які окреслюють експорт як високо диверсифікований (від 0 до 0,15).

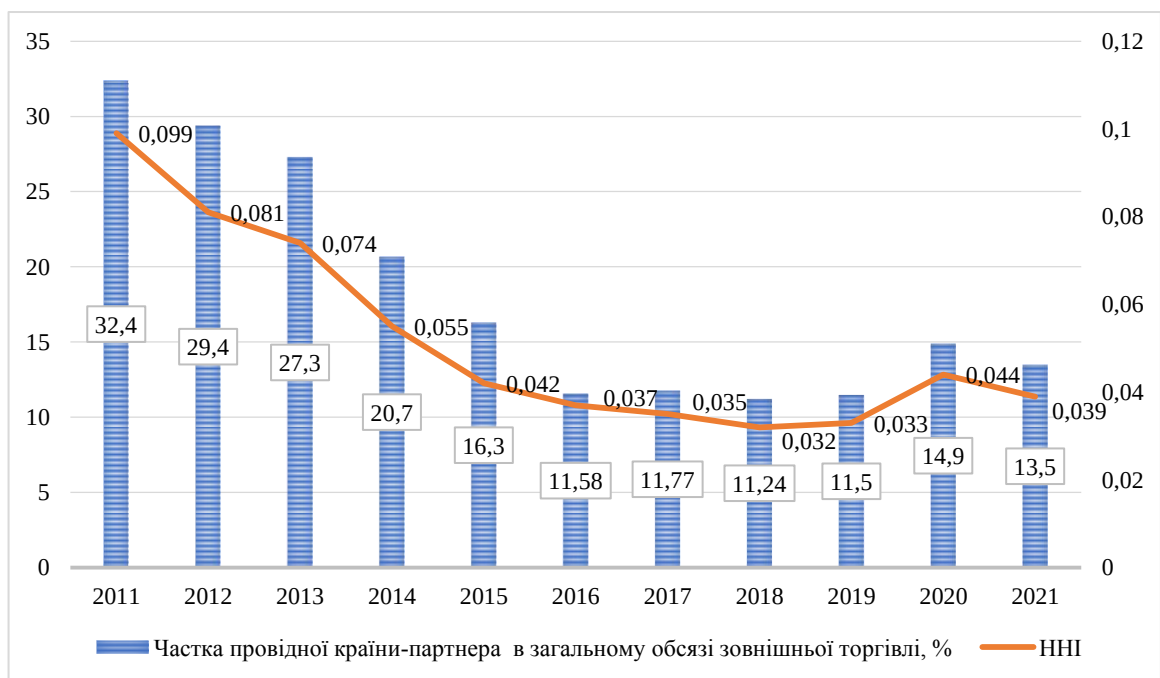

Рис. 2.3. Динаміка показників географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [46]

Поряд з географічною структурою зовнішньої торгівлі важливими показниками, що використовуються для характеристики збалансованості експорту та імпорту товарів, є показники товарної структури та їхня динаміка. Загалом, у товарній структурі зовнішньої торгівлі України переважає продукція сировинного характеру та з низьким рівнем переробки. Основними товарними групами в експорті України упродовж досліджуваного періоду були недорогоцінні метали та вироби з них і продукти рослинного походження. При цьому відзначимо, що динаміка експорту саме цих товарів відображає істотні структурні зміни, які відбулися у товарній структурі українського експорту.

Так, за період 2011-2021 рр. частка недорогоцінних металів та виробів з них зменшилася на 8,8 в. п., натомість частка продуктів рослинного походження збільшилася на 14,7 в. п. (табл. 2.4). Сальдо зовнішньої торгівлі за цими товарними групами зберігається додатне упродовж усього досліджуваного періоду. Найбільшим було сальдо у торгівлі продуктами рослинного походження, яке у 2021 р. збільшилося майже у 4 рази порівняно з 2011 р., а сальдо у торгівлі недорогоцінними металами та виробами з них зменшилося на 29,1%.

При цьому зазначимо, що коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі продуктами рослинного походження збільшився більше ніж удвічі і у 2021 р. істотно перевищив нормативне значення. Значення коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі недорогоцінними металами і виробами з них дещо зменшився (на 0,2 в. п.), проте є утричі більшим за нормативне значення. Це свідчить про значну залежність української економіки від експорту зазначених товарів, що є джерелом низки загроз, які виникають внаслідок кон'юнктурних і цінових коливань на світових ринках зернових культур та металопродукції.

Таблиця 2.4

Динаміка структури зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	млн дол. США	% до загального обсягу	млн дол. США	% до загального обсягу		
Продукти рослинного походження						
2011	5531,9	8,1	1815,9	2,2	3716,0	3,0
2021	15538,0	22,8	2129,6	2,9	13408,7	7,3
Недорогоцінні метали та вироби з них						
2011	22100,9	32,3	5697,1	6,9	16403,8	3,9
2021	15992,5	23,5	4368,9	6,0	11623,6	3,7
Мінеральні продукти						
2011	10259,7	15,0	30029,5	36,4	-19769,8	0,3
2021	8414,3	12,4	14969,6	20,5	-6555,3	0,6
Жири та олії тваринного або рослинного походження						
2011	3396,4	5,0	468,7	0,6	2927,7	7,2
2021	7037,2	10,3	444,0	0,6	6593,2	15,8
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання						
2011	6758,9	9,9	12795,1	15,5	-6036,2	0,5
2021	5272,7	7,7	14201,7	19,5	-8929,0	0,4
Готові харчові продукти						
2011	2939,1	4,3	3026,7	3,7	-87,6	1,0
2021	3788,9	5,6	3575,9	4,9	213,0	1,1

Джерело: розраховано автором за даними [47; 48]

Істотні зміни відбулися також в експорті жирів та олій тваринного або рослинного походження. У 2021 р. обсяги експорту цієї продукції збільшилися майже удвічі порівняно з 2011 р., а її частка в експорті зросла до 10,3%. Водночас, імпорт жирів та олій тваринного або рослинного походження дещо зменшився, що обумовило зростання позитивного сальдо у торгівлі цією продукцією у 2 рази. Відповідно, коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі жирами та оліями тваринного або рослинного походження зріс до 15,8% і свідчить про те, що залежність від експортних ринків виробників цієї продукції є найвищою порівняно з іншими товарними групами.

У торгівлі мінеральними продуктами відбулося незначне покращення в результаті зменшення обсягів імпорту у 2021 р. у два рази порівняно з 2011 р., що сприяло зменшенню негативного сальдо та збільшенню коефіцієнта покриття експортом імпорту. Такі зміни обумовлені в основному зменшенням обсягів імпорту палива та нафтопродуктів з 28605,3 млн дол. США (або 34,6% імпорту) у 2011 р. до 14330,3 млн дол. США (або 19,7% імпорту) у 2021 р.

Істотне погіршення дисбалансу спостерігалось у торгівлі машинами та обладнанням. Обсяги експорту цієї продукції та її частка в експорті товарів у 2021 р. були меншими порівняно з 2011 р., а обсяги імпорту та частка в імпорті – збільшилися. Внаслідок такої динаміки експорту та імпорту машин і обладнання відбулося зростання від'ємного сальдо у торгівлі цією продукцією на 47,9% за досліджуваний період. Відповідно, коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі машинами та обладнанням зменшився до 0,4, що свідчить про істотне погіршення його значення відносно нормативного. Така ситуація є загрозливою, оскільки машини та обладнання відносяться до продукції середньо- та високотехнологічних товарів, мають високий рівень доданої вартості, а їх експорт не лише забезпечує високу ефективність зовнішньої торгівлі, а й позитивно впливає на економічне зростання країни.

Як видно з таблиці 2.4, упродовж 2011-2021 рр. найбільш збалансованою була торгівля готовими харчовими продуктами, про що свідчить зростання значення коефіцієнта покриття експортом імпорту з 1,0 до 1,1 та відповідність

цього показника нормативному значенню. Таке покращення збалансованості зовнішньої торгівлі готовими харчовими продуктами відбулося в результаті позитивної динаміки експорту та імпорту при відносно вищих темпах зростання експорту порівняно з темпами зростання імпорту за досліджуваний період.

В умовах глобальної конкуренції найважливішим чинником зміцнення конкурентних позицій країни на міжнародному ринку є торгівля продукцією з високим рівнем доданої вартості, а саме - високотехнологічною продукцією. До такої продукції відносяться такі групи товарів: фармацевтична продукція; електричні машини; літальні апарати; прилади та апарати оптичні і фотографічні. У зв'язку з цим, як було показано у підрозділі 1.3, до основних показників збалансованості зовнішньої торгівлі відносяться показники частки високотехнологічних товарів в експорті та імпорті, а також коефіцієнт технологічної залежності, який розраховується як співвідношення обсягів імпорту та експорту високотехнологічної продукції.

За результатами наших розрахунків, упродовж 2011-2021 рр. відбулося зменшення частки високотехнологічних товарів в експорті України з 5,9% до 5,4%, а частка високотехнологічних товарів в імпорті збільшилася з 11,7% до 15,2% (рис. 2.4). Загальне сальдо зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами у 2021 р. було від'ємним і становило 7412,2 млн дол. США. Найбільший дисбаланс спостерігався у торгівлі електричними машинами, оскільки від'ємне сальдо було найбільшим (-3066,6 млн дол. США). Дещо меншим було негативне сальдо у торгівлі фармацевтичною продукцією (2741,2 млн дол. США).

За досліджуваний період обсяг експорту високотехнологічної продукції зменшився на 7,4% (з 3984,3 млн дол. США у 2011 р. до 3689,5 млн дол. США у 2021 р.). Водночас, імпорт високотехнологічної продукції збільшився на 15% (з 9650,1 млн дол. США до 11101,7 млн дол. США відповідно). Така динаміка експорту та імпорту посилила дисбаланс зовнішньої торгівлі України

високотехнологічними товарами, наслідком чого стало зростання коефіцієнта технологічної залежності з 2,4 до 3,0.

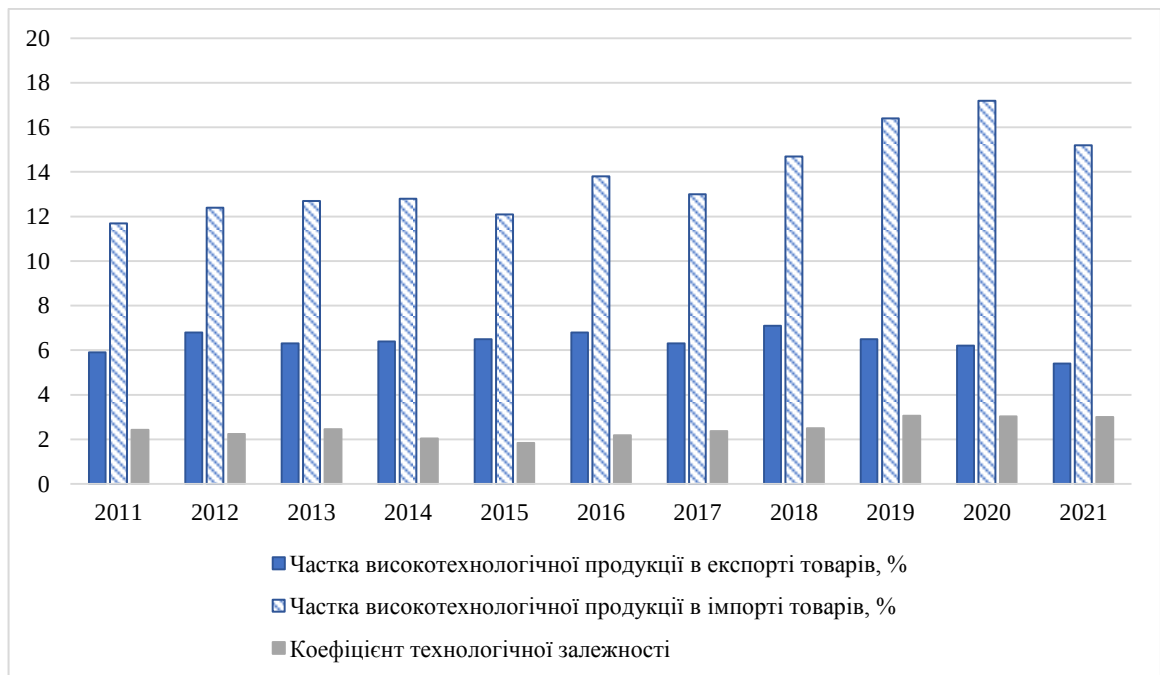

Рис. 2.4. Динаміка показників збалансованості зовнішньої торгівлі України високотехнологічними товарами у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [47; 48]

Отже, упродовж 2011-2021 рр. відбулося посилення залежності української економіки від імпорту високотехнологічної продукції, що свідчить про загострення не лише зовнішніх, а й внутрішніх загроз, які пов'язані з поступовою втратою спроможності вітчизняної промисловості виготовляти фармацевтичні препарати, електричні машини та прилади на рівні сучасних світових стандартів.

Результати аналізу динаміки основних показників збалансованості структури зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр. та їх відповідності встановленим нормативним значенням дозволяє зробити висновок про те, що українська економіка стала отримувати більше переваг від покращення диверсифікації географічної структури експорту (табл. 2.5). Про це свідчить покращення фактичних значень частки провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі та індексу Герфіндаля-Гіршмана відносно нормативних значень.

Водночас, жоден з показників товарної структури зовнішньої торгівлі України упродовж досліджуваного періоду не відповідав нормативному значенню, а у 2021 р. відбулося істотне погіршення фактичних значень цих показників. Це свідчить, що українська економіка у торгівлі високотехнологічними товарами має небагато переваг, порівняно із загрозами, які виникають внаслідок втрати науково-технічного потенціалу промисловості та закріплення ролі постачальника сировини на світовий ринок аграрної продукції.

Таблиця 2.5

Динаміка показників збалансування структури зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Показник	Нормативне значення	Фактичне значення		Відповідність нормативному значенню	Перевага (+) Загроза (-)
		2011 р.	2021 р.		
Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Не більше 30%	32,4	13,5	Відповідає	+
Індекс концентрації експорту (ННІ)	Не більше 0,15	0,099	0,039	Відповідає	+
Частка високотехнологічних товарів в експорті, %	Більше 15%	5,9	5,4	Не відповідає	-
Частка високотехнологічних товарів в імпорті, %	Менше 15%	11,7	15,2	Не відповідає	-
Коефіцієнт технологічної залежності	Не більше 1,0	2,42	3,01	Не відповідає	-

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків

Результати проведеного дослідження показали, що упродовж 2011-2021 рр. відбулися позитивні структурні зміни в зовнішній торгівлі, які характеризуються збільшенням товарообороту з країнами Європи та Азії, а також послабленням торговельної залежності від країн СНД. В результаті підписання і впровадження в дію Угоди про асоціацію України з ЄС відбулося істотне зростання частки країн ЄС в загальних обсягах українського експорту,

що свідчить про зростання переваг від торгівлі за цим географічним напрямком. Значна частина українських експортерів змогла переорієнтуватися з російського ринку на ринки країн ЄС та Азії, що обумовило зміну основного торговельного партнера та зниження його частки у зовнішньоторговельному обороті України до безпечного значення. Отже, у 2021 р. географічна структура експорту України стала більш диверсифікованою, що дозволило отримувати більше переваг від зовнішньої торгівлі та знизити загрози залежності національної економіки від торгівлі з провідною країною-партнером.

Зміни у товарній структурі зовнішньої торгівлі навпаки свідчать про зменшення конкурентних переваг української економіки, оскільки відбулося зростання часток рослинної продукції та жирів і олій тваринного та рослинного походження в експорті товарів з України. Про залежність України від експорту сільськогосподарської сировини свідчить значення коефіцієнту покриття експортом імпорту, яке у 7-15 разів перевищує нормативне значення. При цьому, у торгівлі високотехнологічною продукцією відбулися негативні зміни, зокрема, знизилася частка цих товарів в експорті при одночасному зростанні частки в імпорті, що й обумовило збільшення залежності української економіки від технологічного імпорту. Отже, Україна отримує переваги від експорту сировинних товарів, які можна вважати нестабільними, оскільки вони залежать від кон'юнктури на світових ринках і постійно існує загроза недоотримання прибутків експортерами внаслідок зниження світових цін чи, як в умовах війни, порушення логістичних маршрутів доставки продукції. В сегменті торгівлі високотехнологічною продукцією українська економіка знаходиться під впливом загроз посилення залежності від імпорту високотехнологічної продукції, які істотно перевищують переваги від торгівлі цими товарами.

2.3. Вплив збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Виявлені у попередніх підрозділах переваги і загрози для української економіки, які виникають в процесі зовнішньої торгівлі України, потребують

більш детального дослідження на предмет їхнього впливу на економічне зростання. Тобто, для підтвердження наявності переваг і загроз від збалансованості чи дисбалансу обсягів та структури експорту та імпорту важливим є визначення напрямку зв'язку між економічним зростанням та показниками, що характеризують ступінь збалансованості зовнішньої торгівлі. З метою підтвердження чи спростування отриманих висновків (підрозділи 2.1, 2.2) проведемо регресійний аналіз відповідно до рівняння 1.5, в результаті якого можуть бути отримані два типи залежності: (1) прямий вплив показника збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання, що підтвердить наявність переваги від участі у торгівлі; (2) обернений вплив показника збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання, що свідчить про наявність загроз від участі у торгівлі.

З метою оцінки впливу збалансованості загальних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України упродовж 2011-2021 рр. використаємо дані Державної служби статистики про динаміку індексів фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року), ВВП у фактичних цінах та ВВП у розрахунку на одну особу, що характеризують економічне зростання нашої країни, тобто – залежні змінні (табл. 2.6).

Сукупність незалежних змінних включає показники, що характеризують загальну збалансованість зовнішньої торгівлі України: коефіцієнт покриття експортом імпорту; експортна та імпортна квоти; індекс кількісних умов торгівлі; індекс цінових умов торгівлі; індекс умов торгівлі (відношення індексу експортних цін та індексу імпортних цін).

Таблиця 2.6

Дані для регресійного аналізу впливу показників загальної збалансованості
зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Роки	Залежна змінна			Незалежні змінні					
	Індекси фізичного обсягу ВВП, %	ВВП, млн грн.	ВВП на одну особу, грн	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Експортна квота, %	Імпортна квота, %	Індекс кількісних умов торгівлі, %	Індекс цінових умов торгівлі, %	Індекс умов торгівлі
	<i>Ind_GDP</i>	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>Ex/Im</i>	<i>Qex</i>	<i>Qim</i>	<i>Terms_q</i>	<i>Terms_pr</i>	<i>Terms_ind</i>
2011	105,5	1299991	28488	0,83	40,4	48,8	94,0	104,1	1,04
2012	100,2	1404669	32002	0,81	37,7	46,4	109,8	89,0	0,89
2013	100,0	1465198	33473	0,82	33,2	40,4	102,9	99,8	1,00
2014	93,4	1586915	36904	0,99	40,4	40,8	123,8	96,4	0,96
2015	90,2	1988544	46413	1,02	41,9	41,2	112,1	91,6	0,92
2016	102,4	2385367	55899	0,93	38,9	42,0	91,3	99,8	1,00
2017	102,4	2981227	70170	0,87	38,6	44,3	92,6	101,7	1,02
2018	103,5	3560302	84228	0,83	36,2	43,7	95,5	99,5	1,00
2019	103,2	3977198	94633	0,82	32,5	39,5	99,6	99,9	1,00
2020	96,2	4222026	101138	0,91	31,6	34,9	105,2	105,0	1,05
2021	103,4	4365575	131734	0,93	42,6	45,6	86,8	119,0	1,19

Джерело: складено автором за даними [41-43]

За результатами регресійного аналізу нами було виявлено помірний зв'язок між індексом ВВП України та коефіцієнтом покриття експортом імпорту, про що свідчить порівняно невисоке значення коефіцієнта кореляції ($R=0,726$). При цьому, звернемо увагу, що вплив коефіцієнту покриття експортом імпорту на індекс ВВП був обернений: при збільшенні на 1% незалежної змінної упродовж досліджуваного періоду відбувалося зниження залежної змінної на 0,444% за інших незмінних умов (табл. 2.7). Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення, що дозволяє охарактеризувати виявлений зв'язок між змінними як щільний. При цьому коефіцієнт детермінації показує, що динаміка індексу ВВП України лише на 52,7% була обумовлена зміною ступеня збалансованості експорту та імпорту, а на 47,3% - іншими чинниками. Похибка регресії не перевищувала 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. Такий результат підтверджує зроблений нами попередньо висновок про наявність істотних

загроз, які виникають для національної економіки внаслідок невідповідності коефіцієнту покриття експортом імпорту його нормативному значенню.

Згідно наших розрахунків виявлено помірний ($R=0,769$) обернений зв'язок між ВВП та зміною таких показників, як імпортна квота та індекс кількісних умов торгівлі. При зростанні імпоротної квоти на 1% відбувалося зменшення обсягу ВВП у фактичних цінах на 3,485% за інших незмінних умов. Вплив зміни індексу кількісних умов торгівлі був дещо меншим, проте також істотним: при зростанні незалежної змінної на 1% відбувалося зменшення ВВП на 3,23% за інших рівних умов. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є щільним, оскільки розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення ($F(2,8)=5,803$). Значення коефіцієнта детермінації свідчить про те, що зміна ВВП у фактичних цінах на 59,1% залежить від зміни імпоротної квоти та кількісних умов торгівлі, а на 40,9% - від інших факторів. Рівень статистичної помилки не перевищував 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів, які підтвердили висновок щодо наявності загроз економічному розвитку економіки України внаслідок невідповідності фактичних значень імпоротної квоти нормативному значенню та погіршення кількісних умов торгівлі.

Таблиця 2.7

Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від загальних показників збалансованості зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>Ind_GDP</i>	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	4,549*** (0,020)	42,651*** (8,210)	41,213*** (9,561)
<i>Ex/Im</i>	-0,444** (0,140)	-	-
<i>Qim</i>	-	-3,485** (1,274)	-3,619** (1,484)
<i>Terms_q</i>	-	-3,230** (1,103)	-3,620** (1,285)
R	0,726	0,769	0,746
R ²	0,527	0,591	0,557
F-критерій	F(1,9)=10,031	F(2,8)=5,803	F(2,8)=5,045

* - рівень статистичної помилки на рівні 10%;

** - рівень статистичної помилки на рівні 5%;

*** - рівень статистичної помилки на рівні 1%.

Джерело: розраховано автором

Також нами виявлено обернену залежність обсягів ВВП у розрахунку на одну особу від зміни імпоротної квоти та індексу кількісних умов торгівлі. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є помірним ($R=0,746$), а зміна ВВП на одну особу на 55,7% залежить від динаміки імпоротної квоти та індексу кількісних умов торгівлі, про що свідчить значення коефіцієнта детермінації. Згідно проведених розрахунків, збільшення імпоротної квоти на 1% обумовлювало зменшення ВВП на одну особу на 3,619% за інших рівних умов, а зростання індексу кількісних умов торгівлі на 1% призводило до зменшення залежної змінної на 3,62% за інших рівних умов. Значення критерія Фішера свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежними змінними, а рівень статистичної помилки не перевищував 5%, що підтверджує статистичну значущість регресійної моделі.

Крім цього, регресійний аналіз показав, що існує слабкий прямий взаємозв'язок ($R=0,622$) між ВВП України у розрахунку на одну особу та індексом умов торгівлі, який ми розраховували як співвідношення індексів експортних та імпорتنних цін. Як видно з наведеного нижче рівняння, збільшення на 1% індексу умов торгівлі сприяло зростанню ВВП у розрахунку на одного мешканця на 4,377% за інших незмінних умов:

$$GDP_{pc} = 10,944 + 4,377 \cdot Terms_{ind}. \quad (2.1)$$

Коефіцієнт детермінації показує, що значення ВВП у розрахунку на одного мешканця лише на 38,7% залежало від зміни умов торгівлі, а на 61,3% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера було більшим за його табличне значення ($F(1,9)=5,685$), а рівень статистичної похибки не перевищував 5%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів. Таким чином, підтверджено наявність переваг для української економіки в результаті покращення умов торгівлі за рахунок того, що темпи зростання експортних цін перевищували темпи зростання імпорتنних цін.

В результаті проведеного регресійного аналізу не було виявлено статистично значимої залежності усіх показників економічного зростання України від зміни експортної квоти та індексу цінових умов торгівлі. Отже, не

підтвердилися попередні припущення про істотний вплив загроз, які виникають внаслідок зростання експортної залежності української економіки і відображаються у невідповідності фактичних значень експортної квоти нормативному значенню. Також не підтверджено позитивний вплив на економічне зростання України переваг, отриманих національною економікою від покращення цінових умов торгівлі.

Регресійний аналіз для перевірки впливу переваг та загроз, які обумовлені станом збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі проведемо за показниками, що подані у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Дані для регресійного аналізу впливу показників збалансованості структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Роки	Залежна змінна			Незалежні змінні				
	Індекси фізичного обсягу ВВП, %	ВВП, млн грн.	ВВП на одну особу, грн	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Індекс Герфіндаля-Гіршмана	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт технологічної залежності
	<i>Ind_GDP</i>	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>Main_partn</i>	<i>HHI</i>	<i>Ex_ht</i>	<i>Im_ht</i>	<i>Tech_dep</i>
2011	105,5	1299991	28488	32,4	0,099	5,9	11,7	2,42
2012	100,2	1404669	32002	29,4	0,081	6,8	12,4	2,25
2013	100,0	1465198	33473	27,3	0,074	6,3	12,7	2,45
2014	93,4	1586915	36904	20,7	0,055	6,4	12,8	2,05
2015	90,2	1988544	46413	16,3	0,042	6,5	12,1	1,84
2016	102,4	2385367	55899	11,58	0,037	6,8	13,8	2,18
2017	102,4	2981227	70170	11,77	0,035	6,3	13	2,37
2018	103,5	3560302	84228	11,24	0,032	7,1	14,7	2,51
2019	103,2	3977198	94633	11,5	0,033	6,5	16,4	3,06
2020	96,2	4222026	101138	14,9	0,044	6,2	17,2	3,04
2021	103,4	4365575	131734	13,5	0,039	5,4	15,2	3,01

Джерело: складено автором на основі даних та власних розрахунків за даними [41-43]

Результати лінійної регресії дозволили виявити помірний зв'язок ($R=0,713$) між індексом ВВП і такими показниками, як частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та індекс Герфіндаля-Гіршмана

(табл. 2.9). При цьому, зауважимо, що залежність індексу ВВП від зміни частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті була оберненою, а від зміни індексу Герфіндаля-Гіршмана – прямою. Так, при збільшенні частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті на 1% відбувалося зниження індексу ВВП на 0,56% за інших незмінних умов, а збільшення на 1% індексу Герфіндаля-Гіршмана обумовлювало збільшення залежної змінної на 0,574% за інших рівних умов. Розрахункове значення критерію Фішера неістотно перевищує його табличне значення, що свідчить про невисоку щільність зв'язку між змінними. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна індексу ВВП лише на 50,8% залежала від збалансованості географічної структури зовнішньої торгівлі, а на 49,2% - від інших факторів. Рівень статистичної помилки не перевищував 5%, що свідчить про прийнятність результатів регресії.

Обернена залежність індексу ВВП від частки провідної країни-партнера підтверджує важливість змін, що відбулися у географічній структурі зовнішньої торгівлі України. Покращення збалансованості географічної структури зовнішньої торгівлі за рахунок істотного зменшення показника частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та його відповідність нормативному значенню певною мірою забезпечило посилення переваг для національної економіки. Зменшення частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті обумовило зниження негативного впливу відповідних загроз на економічне зростання, а відтак – сприяло отриманню додаткових переваг від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі.

Експорт України є надзвичайно диверсифікованим, оскільки, як було показано у підрозділі 2.2, значення індексу Герфіндаля-Гіршмана є дуже низьким і мало тенденцію до зниження упродовж досліджуваного періоду. Тому, загрози, пов'язані з концентрацією експорту, відсутні. Навіть зростання індексу Герфіндаля-Гіршмана не становитиме загрози для економічного зростання України, оскільки зв'язок цієї змінної з індексом ВВП є прямим. Крім

цього, в результаті регресійного аналізу не виявлено зв'язку між зміною індексу Герфіндаля-Гіршмана і рештою показників економічного зростання (ВВП у фактичних цінах та ВВП у розрахунку на одну особу). Також відсутній взаємозв'язок між індексом ВВП та показниками товарної структури зовнішньої торгівлі, що вимірюється часткою високотехнологічної продукції в експорті та імпорті, а також коефіцієнтом технологічної залежності.

Таблиця 2.9

Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від показників збалансованості структури зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>Ind_GDP</i>	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	7,929*** (1,157)	6,084*** (1,501)	1,535 (1,807)
<i>Main_partn</i>	-0,560** (0,194)	-	-
<i>HHI</i>	0,574** (0,201)	-	-
<i>Im_ht</i>	-	3,287*** (0,572)	3,597*** (0,689)
R	0,713	0,886	0,866
R ²	0,508	0,785	0,751
F-критерій	F(2,8)=4,14	F(1,9)=32,939	F(1,9)=27,234

* - рівень статистичної помилки на рівні 10%;

** - рівень статистичної помилки на рівні 5%;

*** - рівень статистичної помилки на рівні 1%.

Джерело: розраховано автором

За результатами проведеного дослідження було виявлено істотну ($R=0,886$) пряму залежність ВВП у фактичних цінах від частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростання залежної змінної на 3,287% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України упродовж 2011-2021 рр. на 78,5% була обумовлена зміною частки високотехнологічних товарів в імпорті, а на 21,5% - іншими чинниками. Високе розрахункове значення критерію Фішера свідчить про щільність зв'язку між залежними

змінними, а рівень статистичної похибки, що не перевищує 1%, підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Також виявлений істотний ($R=0,866$) позитивний вплив частки високотехнологічної продукції на показник ВВП у розрахунку на одну особу: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 3,597% за інших незмінних умов. Це підтверджує отриманий попередньо результат про вплив цього показника на ВВП у фактичних цінах, проте, з дещо більшою похибкою, оскільки статистична помилка розрахунку постійної величини перевищила 10%. Водночас, коефіцієнт детермінації показав, що зміна ВВП на одного мешканця на 75,1% залежала від динаміки частки високотехнологічної продукції в імпорті, а на 24,9% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера було більшим за його табличне значення, що свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. Похибка при розрахунку коефіцієнту при незалежній змінній не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значущість виявленої залежності між показниками. Проведені розрахунки не підтвердили залежність ВВП та ВВП на одного мешканця від зміни частки високотехнологічної продукції в експорті та коефіцієнту технологічної залежності.

Отже, в результаті регресійного аналізу було виявлено позитивний вплив високотехнологічного імпорту на економічне зростання України, що заперечує зроблений попередньо висновок про посилення загроз внаслідок зростання частки високотехнологічної продукції в імпорті. Таким чином, українська економіка отримує переваги від імпорту високотехнологічної продукції, зокрема електричних машин та обладнання, які значною мірою сприяють оновленню та модернізації промислових підприємств, що сприяє підвищенню їхньої продуктивності.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що підтверджено наявність загроз для економічного зростання України, які виникають через незбалансованість обсягів експорту та імпорту, посилення

імпортої залежності української економіки та погіршення кількісних умов торгівлі. В результаті регресійного аналізу підтверджено наявність переваг для української економіки, які виникають завдяки покращенню цінових умов торгівлі. Виявлено тенденцію до зниження загроз, пов'язаних із залежністю від торгівлі з країною-найбільшим торговельним партнером, що свідчить про отримання національною економікою додаткових переваг від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі. На основі виявленого позитивного впливу частки високотехнологічної продукції в імпорті на економічне зростання України підтверджено отримання переваг від імпорту високотехнологічної продукції, що спростувало попередньо зроблене припущення про посилення загроз, обумовлених посиленням залежності від технологічного імпорту.

Висновки до розділу

1. Результати розрахунку загальних показників ступеня збалансованості зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр. показали, що загрози від зовнішньої торгівлі перевищували переваги України. Попри покращення більшості показників збалансованості зовнішньої торгівлі відносно нормативних значень, їх фактичні значення були гіршими за нормативні показники. Обсяг імпорту перевищував обсяг експорту у вартісному вимірі, внаслідок чого валютні витрати були більшими за валютні надходження, що негативно впливало на стан платіжного балансу держави. Показники відкритості економіки України упродовж досліджуваного періоду не відповідали нормативним значенням. Збільшення експортної квоти свідчило про посилення загроз внаслідок зростання експортної залежності, а імпортна квота істотно перевищувала нормативне значення. Загрози, які виникали внаслідок істотної експортної та імпортої залежності економіки перевищували переваги від зовнішньої торгівлі України, а імпортна залежність була сильнішою, ніж експортна залежність. Індекс умов торгівлі України відповідав нормативному значенню і мав

тенденцію до зростання, що свідчить про наявність переваг для української економіки від вигідного співвідношення цін на експортні та імпорتنі товари.

2. Упродовж 2011-2021 рр. відбулися позитивні структурні зміни в зовнішній торгівлі, які характеризуються збільшенням товарообороту з країнами Європи та Азії, послабленням торговельної залежності від країн СНД та зміною основного торговельного партнера і зниженням його частки у зовнішньоторговельному обороті України до безпечного значення. У 2021 р. географічна структура експорту України стала більш диверсифікованою, що забезпечило отримання переваг від зовнішньої торгівлі та зниження загрози залежності національної економіки від торгівлі з провідною країною-партнером. Зміни товарної структури зовнішньої торгівлі дозволяють стверджувати про зменшення конкурентних переваг української економіки, оскільки посилилася залежність України від експорту сільськогосподарської сировини при одночасному зростанні залежності української економіки від технологічного імпорту. Отже, Україна отримує переваги від експорту сировинних товарів, а у торгівлі високотехнологічною продукцією національна економіка знаходиться під впливом загроз посилення залежності від імпорту високотехнологічної продукції, які істотно перевищують переваги від торгівлі цими товарами.

3. На основі результатів регресійного аналізу підтверджено вплив на економічне зростання України загроз, які обумовлені незбалансованістю обсягів експорту та імпорту, посиленням імпоротної залежності економіки та погіршенням кількісних умов торгівлі. Водночас, підтверджено отримання українською економікою переваг від покращення цінових умов торгівлі. Виявлено тенденцію до зниження загроз, пов'язаних із залежністю від торгівлі з країною-найбільшим торговельним партнером, що свідчить про отримання національною економікою переваги від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі. Виявлення позитивного впливу частки високотехнологічної продукції в імпорті на економічне зростання України

дозволило зробити висновок про наявність переваг від імпорту високотехнологічної продукції на сучасному етапі економічного розвитку.

РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ТА ЗАСОБИ ПОКРАЩЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

3.1. Інструменти максимізації переваг євроінтеграційного процесу для покращення торговельного балансу України

До 2014 року Європейський Союз був важливим, але не ключовим торговим партнером для України. Наприклад, у 2013 році 25% українського експорту було спрямовано до ЄС, що значно поступалося обсягам експорту до пострадянських держав (35%) та інших країн (39%). Водночас країни ЄС були зацікавлені у збільшенні економічної співпраці. Україна розглядалася як перспективний ринок збуту для продукції з країн ЄС, а українські підприємства розраховували на отримання переваг в результаті скасування більшості митних бар'єрів на ринку ЄС. З цією метою у 2008 році розпочалися переговори щодо угоди про асоціацію, частиною якої стала Угода про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ), що передбачає не лише зниження митних зборів, а й масштабну гармонізацію українських норм і стандартів з ЄС. В результаті завершення всіх необхідних процедур Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі у вересні 2017 р.

Згідно з положеннями Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі, на більшість товарів мито знижено до нуля, а на решту введено перехідний період, максимум до 7 років. Майже половина сільськогосподарських товарів в Україні була лібералізована, коли угода набула чинності, але для невеликої кількості товарів було встановлено перехідний період до 2023 року. Не на всю українську продукцію будуть знижені імпорتنі мита в ЄС до нуля до 2026 року - 8,7% сільськогосподарських тарифів на «чутливу» продукцію (молочні продукти, яйця, цукор, олії та жири тваринні і рослинні) підлягатимуть обмеженому лінійному зниженню на 20-60%, після чого застосовуватиметься залишковий тариф [49]. Стосовно імпорту до ЄС таких товарів, як цукор, м'ясо птиці та свинини, застосовуються тарифні квоти,

які встановлюють кількість продукції, яка звільняється від сплати мита при ввезенні в країни ЄС.

Згідно угоди про ПВЗВТ між Україною та ЄС заборонено встановлення експортного мита з обох сторін. У зв'язку з цим уряд України повинен до 2026 року поступово скасувати діючі експортні мита на певні товари, зокрема худобу, сировину, насіння окремих видів олійних культур і види металів. Крім цього, до 2031 року передбачено спеціальний захисний механізм для українського експорту, який означає, що Україна може запровадити надбавку до експортного мита на деякі товари, такі як шкіряна сировина, насіння соняшнику та види металу, сталі та міді, якщо протягом одного року загальний експорт цієї продукції з України до ЄС перевищить порогове значення.

Угода про асоціацію Україна-ЄС, а потім ПВЗВТ дозволили значно пом'якшити наслідки колапсу в українській торгівлі. Хоча у 2014 та 2015 роках падіння торгівлі з ЄС було значним, воно було значно меншим, ніж у торгівлі з пострадянськими державами чи третіми країнами. Український експорт до ЄС скоротився лише у 2015 році (-23%), а імпорту – у 2014–2015 роках (на 22% та 27% відповідно). З 2016 року український експорт почав зростати, спочатку незначно (5%), а у наступному році збільшився на 29% - до 17,5 млрд дол. США, таким чином досягнувши рівня, вищого, ніж у 2013 році (16,8 млрд дол. США). Слід зазначити, що експорт до ЄС у 2017 році зростає значно швидше, ніж до пострадянських країн (15%) та інших країн (12%) за цей період, що стало додатковим підтвердженням переваг від участі України у ПВЗВТ.

У зв'язку з тим, що обсяги імпорту до України традиційно перевищують обсяги експорту українських товарів, у тому числі й у торгівлі з країнами ЄС, важливим є вивчення можливостей ефективнішого використання переваг, які українська економіка отримала в результаті запровадження режиму вільної торгівлі з ЄС. Для цього необхідно проаналізувати товарну структуру зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС та визначити товарні групи, за якими експортний потенціал української економіки може використовуватися більшою мірою.

Результати порівняння даних за 2013 р. та 2017 р. показують, що з восьми основних груп товарів (на суму понад 500 млн дол. США) в українському експорті до ЄС за трьома групами відбулося зростання, причому найбільш істотною була динаміка експорту жирів і олій рослинного та тваринного походження (табл. 3.1). Істотне зниження експорту відбулося за товарною групою «Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки» (на 50%). Зменшення продажів металургійної продукції значною мірою було зумовлене проблемами, з якими зіткнувся цей сектор в Україні (переривання багатьох виробничих ланцюгів внаслідок бойових дій на Донбасі). Деякі групи товарів, які раніше експортувалися у незначних обсягах, за період 2013-2017 рр. зафіксували істотне зростання, наприклад, експорт м'ясної продукції збільшився з 1 млн дол. США до 136 млн дол. США, молочної продукції - з 42 млн дол. США до 121 млн дол. США, а меблів – з 145 млн дол. США до 418 млн дол. США.

Таблиця 3.1

Динаміка експорту основних товарів з України до ЄС у 2013-2021 рр.

Товарна група	Обсяг експорту, млн дол. США			Зміна, %		
	2013	2017	2021	2017/2013	2021/2017	2021/2013
Недорогоцінні метали та вироби з них	4 061	3190	6355,2	-21,4	99,2	56,5
Залізна руда	1 759	1545	3012,1	-12,2	95,0	71,2
Зернові культури	1 708	1677	1934,8	-1,8	15,4	13,3
Електричні машини	1 502	2043	2573,5	36,1	26,0	71,4
Насіння і плоди олійних рослин	1250	1095	1479,2	-12,4	35,1	18,3
Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	1048,5	524	581,3	-50,0	10,9	-44,6
Деревина і вироби з деревини	612	834	1436,8	36,3	72,3	134,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	501	1472	2362,5	194,1	60,5	372,0

Джерело: розраховано автором за даними [50, с. 24-29; 51, с. 30-38; 52]

Як видно з таблиці 3.1, у 2021 р. порівняно з 2013 р. спостерігалось зростання обсягів експорту за усіма товарними групами, крім палив мінеральних, нафти та продуктів її перегонки. Найбільше зростання відбулося в експорті жирів та олій тваринного і рослинного походження – майже в чотири рази. Експорт зернових культур та насіння олійних рослин збільшився не істотно, що обумовлено захистом ринків країн ЄС за допомогою субсидій власним виробникам цієї продукції та встановлених фітосанітарних бар'єрів. Варто звернути увагу, що упродовж досліджуваного періоду спостерігалась стійка зростаюча динаміка експорту електричних машин, які відносяться до високотехнологічних товарів і мають значно більшу додану вартість, порівняно з сільськогосподарською сировиною.

За оцінками експертів, загальний експортний потенціал ринку країн ЄС для українських товарів становить близько 20 млрд дол. США, з якого невикористаним залишається 9,7 млрд дол. США [53, с. 61]. Отже, експорт товарів з України до ЄС має можливість зростання майже на 10 млрд дол. США. З точки зору забезпечення максимізації переваг від торгівлі важливим є використання цього потенціалу у розрізі товарних груп, оскільки ефективність експорту є вищою для товарів з більшим ступенем переробки.

Проте, найвищий експортний потенціал України зосереджений саме в сировинних галузях економіки. Так, загальний експортний потенціал щодо постачання соняшникової олії до країн ЄС оцінюється у 1,7 млрд дол. США, з якого не використовується 554,6 млн дол. США, а загальний експортний потенціал пшениці становить 667 млрд дол. США, з якого невикористаний потенціал становить 423,1 млрд дол. США (рис. 3.1). Водночас, експортний потенціал у торгівлі товарами з вищим рівнем доданої вартості є набагато нижчим. Зокрема, загальний експортний потенціал щодо постачання з України до ЄС електричних проводів для автомобілів становить 911,6 млн дол. США, з якого невикористаний потенціал – 191,2 млн дол., що у кілька разів менше, порівняно з наведеними вище товарними групами аграрної продукції. Також порівняно не великим є невикористаний потенціал щодо експорту побутових

електроприладів (кавоварки, чайники) 190,5 млн дол. США, але він є співмірний з обсягом фактичного експорту (185 млн дол. США).

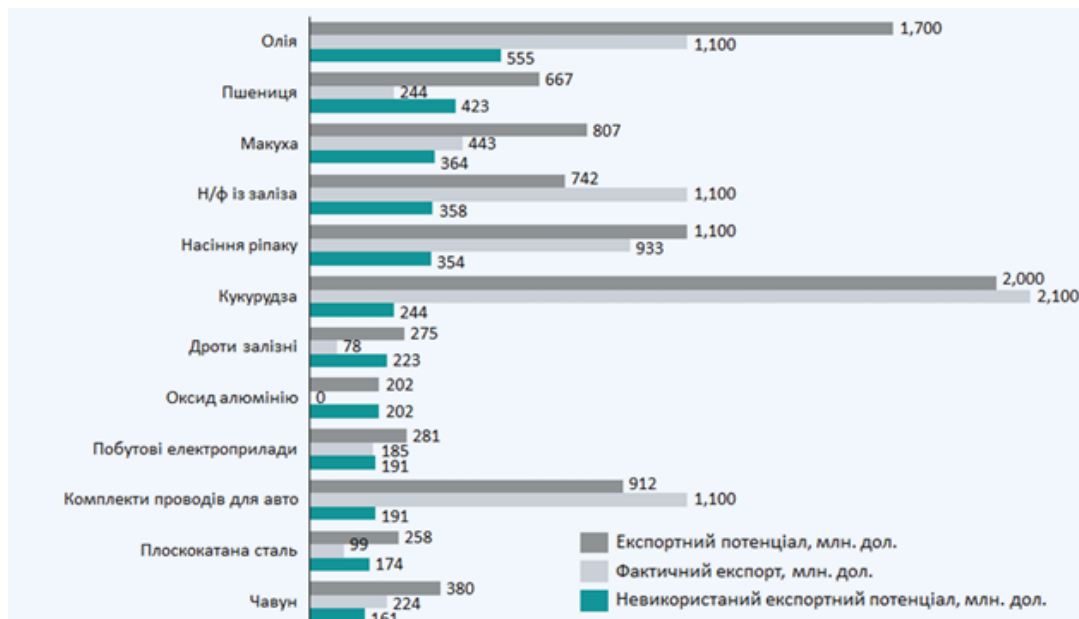

Рис. 3.1. Товарні групи українського експорту до ЄС з найбільшим експортним потенціалом

Джерело: [53, с. 63]

Отже, Україна має значні невикористані резерви щодо експорту товарів до країн ЄС, що обумовлює актуальність визначення відповідних інструментів (інституційних, організаційних та економічних) для збільшення обсягів експорту за основними товарними групами, за якими існують можливості додаткового нарощення обсягів експорту, особлива увага повинна приділятися товарам з вищим рівнем доданої вартості.

До повномасштабного вторгнення російських військ в Україну основною проблемою у торгівлі України з країнами ЄС були мита і тарифні квоти, які знижували цінову конкурентоспроможність української продукції на європейському ринку. Тому, основним заходом, який сприяв би нарощенню експорту України до ЄС, вважалося скасування ввізних мит на азотні добрива, мінеральні і хімічні добрива, автобуси, легкові автомобілі, вантажні автомобілі, велосипеди, а також скасування імпорتنих квот та ввізного мита в ЄС на основні товарні групи українського агропродовольства (мед, соки, м'ясо птиці,

цукор). Після початку масштабної війни, у червні 2023 р. Європарламент скасував імпорتنі мита ЄС на українську аграрну продукцію терміном на 1 рік, а у травні 2023 р. було прийняте рішення про призупинення ще на рік імпортних мит, антидемпінгових мит і захисних заходів для українського експорту до Європейського Союзу з метою підтримки економіки України [54].

Призупинення тарифів поширюється на фрукти та овочі, на які поширюється система вхідних цін, а також на сільськогосподарську та перероблену сільськогосподарську продукцію, на яку діють тарифні квоти. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС з 1 січня 2023 року на промислові товари поширюються нульові мита, тому вони не включені до нової пропозиції. Отже, українські виробники отримали можливість збільшити обсяги експорту як аграрної, так і промислової продукції до країн ЄС, що дозволить більшою мірою використати наявний експортний потенціал.

Проте, умови експорту сільськогосподарської продукції з України до ЄС є нестабільними, що обумовлено прагненням окремих країн захистити власних виробників агропродовольства. Так, з травня 2023 р. Європейська комісія запровадила заборону на імпорт з України пшениці, кукурудзи, насіння ріпаку та соняшнику до Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини на вимогу урядів цих країн, а 5 червня ця заборона була продовжена до 15 вересня 2023 р. [55]. Тому Україні необхідно застосовувати інструменти не лише для просування експорту сільськогосподарської продукції, а для збільшення експорту промислових товарів.

З метою максимізації переваг України від торгівлі з країнами ЄС необхідне комплексне застосування інституційних, економічних та організаційних інструментів (табл. 3.2). Серед інституційних інструментів виділимо Експортну стратегію України, необхідність розробки якої обумовлена завершенням дії попередньої стратегії у 2021 р. та кардинальною зміною внутрішніх умов виробництва продукції та зовнішніх чинників, які впливають на умови торгівлі України після початку повномасштабної війни з Росією. В Експортній стратегії України повинні бути враховані всі аспекти зміни режиму

торгівлі з країнами ЄС та отримання Україною статусу країни-кандидата на членство у Співтоваристві. З огляду на істотні проблеми у забезпеченні експорту сільськогосподарської сировини до країн ЄС, в Експортній стратегії необхідно визначити пріоритетні галузі переробної промисловості, які повинні отримати державну підтримку для збільшення експорту вироблених товарів на європейський ринок.

Таблиця 3.2

Інструменти підвищення ефективності використання експортного потенціалу
України в умовах євроінтеграції

Інструменти	Заходи	Важелі
1. Інституційні	Ухвалення Експортної стратегії України Оптимізація діяльності експортно-кредитного агентства Удосконалення системи митного адміністрування Активізація переговорів в рамках «Промислового діалогу»	- державна підтримка виробників, що експортують продукцію з високим рівнем доданої вартості; - гарантування розрахунків, кредитування та страхування експортних операцій підприємств; - мінімізація дискримінаційних навантажень при проходженні митних процедур, посилення співпраці між органами митного контролю України та країн-сусідів, які є членами ЄС; - застосування європейських стандартів якості в промисловому виробництві; - сприяння залученню технологічних та інноваційних рішень
2. Економічні	Розвиток індустриальних парків Відновлення вільних економічних зон (ВЕЗ)	- звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років встановлення ставки 9% за умови реінвестування цих коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років стягнення половинної ставки цього податку за умови реінвестування вивільнених коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - пільгове кредитування виробничої діяльності (під 2% річних); - пільгова ціна оренди землі або купівлі земельної ділянки під будівництво підприємства.
3. Організаційні	Створення торгових представництв при посольствах України в країнах ЄС	- сприяння розвитку торгово-економічних зв'язків України, просування експорту товарів та послуг походженням з України, залучення іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки України; - підготовка висновків щодо доцільності експорту чи імпорту товарів та послуг, розробка нових форм співпраці з іноземними державами з метою збільшення обсягів експорту товарів та послуг походженням з України.

Джерело: розроблено автором

Для активізації просування української промислової продукції на ринках країн ЄС важливим є використання можливостей в рамках Промислового діалогу Україна-ЄС («Діалог високого рівня Україна-ЄС з горизонтальних питань та окремих секторів промисловості»), що розпочався у 2016 р. з метою поглиблення співпраці українських підприємств з бізнесовими структурами в ЄС. Очікуваними ефектами від поглиблення такої співпраці є розвиток середньо- та високотехнологічних галузей промисловості та збільшення обсягів експортної продукції в результаті вирішення фінансових та технологічних проблем вітчизняних підприємств за рахунок надходження інвестицій та включення підприємств у глобальні та європейські ланцюжки створення вартості, поглиблення співпраці вітчизняних підприємств з підприємствами країн-членів ЄС. Важливим також є вивчення і використання європейського досвіду щодо управління виробництвом експортної продукції, впровадження європейських стандартів якості у виробництві промислової продукції, розробки та застосування нових технологій та інновацій.

Для ефективного застосування інституційних інструментів необхідно впроваджувати економічні інструменти через розвиток індустриальних парків та відновлення функціонування вільних економічних зон, які мають спеціалізуватися на виробництві експортної продукції в пріоритетних галузях промисловості, визначених в Експортній стратегії України. При цьому, важливо застосовувати конкретні економічні важелі з підтримки діяльності таких підприємств – пільги зі сплати податку на прибуток, пільгове кредитування та ін.

Організаційні інструменти є необхідними для сприяння укладання міжнародних контрактів підприємств та надання підтримки з їх виконання усіма сторонами угод. У зв'язку з цим доцільним є створення торгових представництв при посольствах України в країнах ЄС, які надаватимуть допомогу українським експортерам у вирішенні питань щодо отримання валютної виручки за експортні товари та відшкодування ПДВ з експортних операцій, забезпечуватимуть правову підтримку в процесі проходження

експортерами процедури антидемпінгових та антисубсидійних розслідувань, вирішення торговельних суперечок, інформаційне забезпечення проведення маркетингових досліджень ринку ЄС та участі українських експортерів у виставках, ярмарках та ділових форумах.

3.2. Напрями розширення географічних ринків для збалансування товарної структури українського експорту

Проведений раніше географічний аналіз географічних напрямків зовнішньої торгівлі України чітко показує, що товари, які експортує наша країна, постачаються переважно до європейських країн, з яких найважливішими є країни ЄС, а в глобальному вимірі найбільший відсоток експорту припадає на країни ОЕСР, тобто тих, хто має найвищий рівень економічного розвитку. Звичайно, така ситуація має багато переваг, включаючи, перш за все, економічну та політичну стабільність ринків. Проте, стратегічне планування експортної діяльності повинна враховувати динаміку економічного зростання, демографічний розвиток і пов'язане з цим збільшення потенціалу внутрішнього ринку країн, до яких постачається українська продукція. Статистичні та прогнозні дані чітко підтверджують, що в недалекому майбутньому (до 2050 року) найвищу динаміку економічного зростання демонструватимуть такі країни, як: Китай, Індія та Бразилія (табл. 3.3). І хоча прогнози вказують на те, що після 2030 року найбільші економіки світу сповільнять своє зростання, проте, як видно з таблиці, серед десяти країн з найбільшим економічним потенціалом є лише одна повністю європейська країна – Німеччина.

Таблиця 3.3

ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у 2014, 2030 та 2050 роках
у найбільших економіках світу

Рейтинг	2014 р.		2030 р.		2050 р.	
	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.
1	Китай	17 632	Китай	36 112	Китай	61 079
2	США	17 416	США	25 451	Індія	42 205
3	Індія	7 277	Індія	17 138	США	41 384
4	Японія	4 788	Японія	6 006	Індонезія	12 210
5	Німеччина	3 621	Індонезія	5 486	Бразилія	9 164
6	Росія	3 559	Бразилія	4 996	Мексика	8 014
7	Бразилія	3 073	Росія	4 854	Японія	7 914
8	Франція	2 587	Німеччина	4 590	Росія	7 575
9	Індонезія	2 554	Мексика	3 985	Нігерія	7 345
10	Велика Британія	2 435	Велика Британія	3 586	Німеччина	6 338

Джерело: побудовано за [56]

Для прийняття стратегічних бізнес-рішень також важливими є аргументи, пов'язані з аналізом демографічної ситуації на ринках країн-партнерів чи потенційних партнерів. У найближчі десятиліття населення світу не зростатиме пропорційно. Деякі країни та регіони будуть втрачати населення, а інші демонструватимуть високу динаміку зростання чисельності населення, а отже, там зросте попит на товари та послуги. Очікувані середні темпи приросту населення у 2015-2060 роках становитимуть 0,7%, а загальна чисельність населення має перевищити 10 мільярдів у 2060 році. За прогнозними оцінками, Індія у 2060 році матиме населення 1745 мільйонів і стане країною з найбільшим населенням у світі.

Враховуючи, що основним торговельним партнером України з 2019 р. є Китай, при стратегічному плануванні експортної діяльності необхідно враховувати прогнозні тенденції щодо демографічних змін у довгостроковій перспективі в цій країні. Негативна демографічна динаміка в Китаї та скорочення чисельності населення в наступні десятиліття внаслідок т. зв. політики однієї дитини, яка протягом багатьох років обмежувала природний демографічний розвиток і таким чином спотворювала природні гендерні

пропорції, може призвести до процесу депопуляції країни [57]. Так само, необхідно враховувати тенденцію до старіння і скорочення населення в країнах ЄС. Так, частка населення країн ЄС в глобальному населенні у 1960 р. становила 13,5%, у 2015 р. – 6,9%, а у 2060 р. прогнозується на рівні 5,1% [58, с. 22]. Отже, упродовж наступних кількох десятиліть майбутньому в країнах Євросоюзу не тільки очікується зниження динаміки економічного зростання, але й приріст населення буде близьким до нуля. Це означає зниження попиту на товари та послуги в умовах сильної міжнародної конкуренції з боку інших високорозвинених європейських країн.

З огляду на динаміку економічного зростання та демографічної ситуації в країнах, які на даний час є основними експортними ринками вітчизняних виробників продукції, при розробці Експортної стратегії України необхідно враховувати наведені аргументи для визначення завдань і планування відповідних заходів щодо розширення українського експорту на позаєвропейські ринки, які в майбутньому генеруватимуть найбільшу частину світового ВВП, а за рахунок швидкого приросту населення гарантуватимуть високий рівень споживання на місцевих ринках. Крім наведених вище аргументів необхідності експортної діяльності на позаєвропейських ринках, звернемо увагу на можливість отримання низки інших переваг, які включають: диверсифікацію джерел доходу, присутність на ринках з високою динамікою споживання та інвестицій, досягнення ефекту масштабу в результаті продажу продукції в країнах з високим демографічним потенціалом.

Проте, як показує досвід експортерів, позаєвропейські ринки – це не тільки великі можливості та виклики, а й дуже серйозні обмеження та ризики. Обмеженнями є певні перешкоди для вільної торгівлі та потоку капіталу, а також загрози, що виникають в результаті політичної нестабільності, культурних чи релігійних відмінностей. До негативних факторів, які дестабілізують умови ведення бізнесу та ускладнюють прийняття ділових рішень на ринках позаєвропейських країн, відносяться релігійний фанатизм, бідність населення, тероризм і бажання домінувати з боку деяких країн, різні

системи цінностей у різних цивілізаціях, збройні конфлікти, що тривають протягом років, міграція населення та біженство. Усі ці фактори фактично підвищують ризик ведення операційної діяльності у зовнішній торгівлі та створюють реальні загрози майну та персоналу. Перелічені загрози, пов'язані з місцевими умовами і відносинами, можуть також включати традиційні фактори, пов'язані з торгівлею (розрахунки, платежі, курси валют).

У зв'язку з цим, в Україні необхідно розробити механізм фінансової підтримки для експортерів, які беруть на себе ризик діяльності на світових експортних ринках. Доцільно запроваджувати спеціальні програми фінансової підтримки українських експортерів з метою активізації їхньої діяльності на ринках позаєвропейських країн і вживати ефективних заходів для заохочення їх до діяльності в нових країнах.

Країни за межами ЄС та пострадянського простору, насамперед Північної Африки та Близького Сходу (Туреччина, Єгипет, Іран, Саудівська Аравія) та Азії (Китай та Індія), залишаються одними з основних торгових партнерів України, зокрема реципієнтами експорту, з якими (за винятком Китаю) регулярно спостерігалось велике позитивне сальдо торгівлі. Проте криза 2014–2015 років також негативно вплинула на економічні відносини з цими країнами – експорт зменшився з 24,5 млрд дол. США у 2013 р. до 18,9 млрд дол. США у 2017 р. (-23%), а імпорт – з 22 млрд дол. США до 17,3 млрд дол. США (-21%). Різке зниження торгівлі з Росією та іншими країнами СНД було здебільшого спричинене політичними факторами, проте, економічні проблеми в Україні, зокрема обмеження операцій на валютному ринку та труднощі з доступом до кредитів для підприємств, спричинили зменшення торгівлі з третіми країнами.

Як видно з таблиці 3.4, у 2017 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту України зменшилися за всіма країнами-партнерами. Найбільше скорочення спостерігалось у торгівлі з Єгиптом – експорт зменшився на 32,7%, а імпорт – на 43,7% порівняно з 2013 р. Лише у торгівлі з Індією відбулося зростання українського експорту (на 11,7%). У 2021 р. ситуація істотно покращилася у торгівлі з усіма досліджуваними країнами, крім Єгипту, куди експорт

українських товарів зменшився на 28,5% відносно 2013 р. Найвищі темпи зростання експорту з України спостерігалися у 2021 р. до Китаю при порівняно нижчих темпах зростання імпорту.

Таблиця 3.4

Динаміка торгівлі України з основними позаєвропейськими країнами
у 2013-2021 рр.

Країна	Експорт, млн дол. США			Зміна, 2021/2013, %	Імпорт, млн дол. США			Зміна, 2021/2013, %
	2013	2017	2021		2013	2017	2021	
Туреччина	3805	2519	4143	8,86	1853	1263	3260	75,98
Індія	1975	2206	2494	26,32	839	561	961	14,66
Китай	2727	2039	8004	193,52	7901	5649	10982	39,00
Єгипет	2721	1831	1945	-28,52	137	77	149	9,07

Джерело: складено за даними [46]

Китай є найбільшим торговельним партнером України, проте ситуація в двосторонній торгівлі є несприятливою для української економіки як з точки зору обсягу експорту, так і торговельного балансу та структури товарів. В Україну надходять переважно товари із високим ступенем обробки (наприклад, взуття, одяг), а також продукція електронної промисловості (наприклад, комп'ютерні компоненти та побутова техніка). У 2021 році на Китай припадало 59,1% українського експорту залізних концентратів і руд. Експорт зернових на суму 2,5 млрд доларів США становив 31,9% товарів, поставлених Україною до Китаю в 2021 році [59]. У 2018 році частка сировини в товарному експорті України до Китаю досягла 55,8%, проміжних товарів – 32,0%, засобів виробництва – 10,2%, споживчих товарів – лише 2,0%. Навпаки, імпорт із Китаю складався з споживчих товарів на 30,4%, засобів виробництва – на 46,5%, проміжних товарів – на 21,6%, а частка сировини в ньому становила лише 1,1%. Отже, двостороння торгівля України з Китаєм характеризується яскраво вираженою сировинною спрямованістю експорту з імпортозалежністю від товарів з високим рівнем переробки та доданої вартості.

Водночас, головною метою торговельної політики України щодо Китаю має стати збалансування товарообігу шляхом прискорення зростання експорту,

підтримка діяльності українських підприємств на китайському ринку, встановлення нових та поглиблення існуючих двосторонніх контактів. Залучення китайських інвестицій виробничого характеру є важливим напрямком, який у довгостроковій перспективі може забезпечити скорочення розриву в українсько-китайській торгівлі (задоволення потреб українського ринку на місцевому рівні та експорт товарів на інші ринки), а також створення нових робочих місць.

З огляду на від'ємне сальдо у взаємній торгівлі, основною метою торговельної політики України щодо Китаю є збалансування торгівлі шляхом прискорення зростання експорту. Однак, в умовах війни виконати це завдання не можливо через блокування російськими військами морських портів України, що ускладнює логістику доставки залізних концентратів і руд, кукурудзи, соняшникової олії, макухи та чорних металів, які складають основу українського експорту до Китаю. Враховуючи те, що у 2021 р. збільшення експорту України до Китаю відбулося переважно за рахунок залізної руди та зернових, можна стверджувати, що розширення економічних зв'язків з Китаєм за збереження такої структури експорту посилить сировинний характер спеціалізації України. Це зумовлює актуальність визначення та використання нових перспективних ринків для подальшої географічної диверсифікації товарного експорту України.

Індія, завдяки своєму економічному потенціалу, стає одним із головних партнерів України на Азіатському континенті. Структура українського експорту товарів до Індії дещо відрізняється від товарної структури поставок до Китаю. В експорті товарів до Індії у 2021 р. переважали жири та олії тваринного або рослинного походження (на суму 1925,9 млн дол. США, що становило 77,2% експорту) та добрива (на суму 291,2 млн дол. США, що становило 11,7% експорту), а зростання обсягів експорту за цими товарними групами складало понад 30% відносно 2020 р. [59].

З точки зору ринкового попиту та можливостей української економіки у повоєнний період доцільно розвивати співпрацю з Індією у галузях

промисловості, що виготовляють продукцію з високим рівнем доданої вартості. Враховуючи значний бойовий досвід використання українських розробок в сфері військово-промислового комплексу та зацікавленість індійських партнерів у спільному інвестуванні виробництва озброєння і воєнної техніки (броньованої зброї, систем керування вогнем, авіаційної техніки, парашутів) доцільно створювати спільні підприємства з виробництва такої продукції в Україні або налагодити постачання комплектуючих до Індії. Це позитивно вплине на розвиток двосторонньої торгівлі України з Індією і сприятиме покращенню торгового балансу нашої країни за рахунок збільшення технологічного експорту.

Окремо слід звернути увагу на істотне зростання обсягів імпорту з Туреччини до України, при тому що експорт українських товарів збільшувався повільніше. Так, у 2021 р. порівняно з 2017 р. імпорт турецьких товарів до України збільшився на 158% порівняно з 2017 р., а експорт товарів з України до Туреччини збільшився лише на 64,4% за аналогічний період. У зв'язку із підписанням угоди про зону вільної торгівлі України з Туреччиною у лютому 2022 р. можна очікувати подальшого зростання обсягів торговельного обороту між країнами. Водночас, зауважимо, що з точки зору збалансування переваг і загроз від зовнішньої торгівлі для української економіки, набуває актуальності визначення заходів для збільшення обсягів українського експорту до Туреччини за рахунок максимального використання переваг лібералізації умов торгівлі. Зазначимо, що в експорті України до Туреччини переважають зернові культури та продукція металургії, тому одним з основних завдань для підвищення ефективності зовнішньої торгівлі є збільшення експорту української продукції переробної промисловості.

Зважаючи на високий рівень географічної диверсифікації українського експорту актуальним завданням для збалансування товарної структури зовнішньої торгівлі України вважаємо нарощення експортних поставок на позаєвропейські ринки. При цьому варто звернути увагу на важливість

покращення якісної структури товарного експорту за рахунок збільшення поставок продукції з вищим рівнем доданої вартості.

Отже, нова Експортна стратегія України, актуальність якої ми обґрунтували у підрозділі 3.1, повинна передбачати зміцнення конкурентних позицій нашої країни на ринках позаєвропейських країн, що розвиваються, визначати завдання в сфері економічного співробітництва з цими країнами. Реальні можливості співпраці доцільно визначати на основі аналізу наявного економічного потенціалу України та країн-партнерів, рівнем і динамікою їх розвитку, рівнем конкурентоспроможності українських суб'єктів (наприклад, можливостями та умовами експортних кредитів) та їхніми експортними пропозиціями на даному ринку (наприклад, можливість досягнення цінової конкурентоспроможності в порівнянні з продукцією відомих світових компаній).

Експортна стратегія України в частини поглиблення торговельного співробітництва з позаєвропейськими країнами повинна передбачати такі основні цілі:

1) короткострокові цілі - досягнення політичного консенсусу та мобілізацію державних інституцій щодо необхідності активізації співробітництва з позаєвропейськими країнами, а також створення відповідних механізмів для активізації та координації діяльності, більш ефективного використання експортного потенціалу України на позаєвропейських ринках, створення сприятливого клімату для співпраці через більш інтенсивні політичні контакти;

2) середньострокові цілі (на період 5-10 років) - значне покращення економічної співпраці з позаєвропейськими країнами, збільшення обсягів торгівлі, значне скорочення торгового дефіциту України з окремими країнами за рахунок нарощення експорту товарів; ефективне використання раніше визначених ніш співпраці;

3) довгострокові цілі (15 років) - забезпечення найкращих можливих зовнішніх умов для економічного розвитку України та гарантування безпеки, зміцнення конкурентних позицій на міжнародних ринках.

Необхідною умовою досягнення цілей цієї Стратегії є виконання відповідними державними установами та відомствами конкретних завдань з урахуванням їх повноважень, що впливають із чинного правового статусу.

Стратегія дозволяє здійснити необхідні дії для визначення подальших потенційних можливостей для співпраці з цією групою країн, для пошуку галузей промисловості, в тому числі нішевих, що сприятиме збільшенню торгівлі з окремими країнами, і, насамперед, для збільшення експорту українських товарів.

Ключовим завданням є актуалізація цілей і пріоритетів в економічних відносинах з країнами Азії, Африки та Латинської Америки, що розвиваються, – у зв'язку з динамікою змін, що відбуваються у світовій економіці, в тому числі внаслідок процесів глобалізації та регіоналізації, а також визначити значення та місце цієї групи країн у реалізації Україною стратегічних цілей економічного співробітництва з іноземними державами. У цьому контексті важливим завданням є визначення пріоритетних і важливих ринків у цих регіонах з точки зору економічних інтересів України. Необхідно також вживати заходів щодо визначення подальших потенційних можливостей співпраці з цією групою країн, пошук галузей промисловості, у тому числі нішевих, що передбачає збільшення торгівлі з окремими країнами, зокрема експорту українських товарів. Важливе значення в реалізації Експортної стратегії має діяльність державних інституцій підтримки підприємництва, зокрема інструменти економічного стимулювання та інформування, а також фінансові інструменти підтримки експорту.

Враховуючи понад 150 країн, які знаходяться в Азії, Африці та Латинській Америці, та обмежені можливості бюджетної підтримки діяльності експортерів та організації їх співпраці з позаєвропейськими державами, цілі, пріоритети та основні заходи Експортної стратегії мають бути зосереджені на

цільових ринках і сферах, які є найважливішими для реалізації інтересів України. З точки зору переваг для української економіки, важливо створити гнучкі та ефективні двосторонні або багатосторонні структури (наприклад, змішані комітети, спільні торговельні палати), ефективніше використовувати існуючі інструменти підтримки експорту та впроваджувати нові інструменти для просування української продукції, розробити та впровадити механізм надання експортних кредитів як важливого інструменту стимулювання торгівлі, запровадити систему субсидій для забезпечення погашення експортерами відсотків за експортними кредитами, інтенсифікувати контакти з представниками торгово-промислових палат країн-партнерів, розвивати інформаційні мережі для полегшення комунікації між економічними партнерами обох сторін і встановлення прямих контактів між економічними партнерами, що може зменшити використання посередників у торгівлі. Ключовим елементом реалізації цілей Експортної стратегії є розвиток механізмів ефективного обміну інформацією про діяльність окремих міністерств (особливо Міністерства закордонних справ та Міністерства економіки) та установ, а також створення спільної системи координації цієї діяльності.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що необхідно більш ефективно використовувати експортний потенціал України на ринках позаєвропейських країн. Торговельна співпраця України з країнами, що розвиваються, підпорядковується тим самим ринковим правилам і принципам економічного розрахунку, що й співпраця з іншими економічними партнерами України. Тому, важливого значення для зростання експорту до вищезгаданих країн набуває подальше підвищення конкурентоспроможності української експортної продукції, що спрямовується на ринки країн Азії, Африки та Близького Сходу. Існує потреба в постійній, гнучкій модифікації політики щодо цих динамічних ринків у поєднанні із зусиллями щодо зменшення ризику та непередбачуваності політичних рішень та економічних інвестицій. Через обмеженість фінансових ресурсів для підтримки діяльності, включно з

промоційними та інформаційними заходами у сфері співпраці з позаєвропейськими державами, цілі, пріоритети та засоби їх досягнення мають бути зосереджені на цільових ринках, які є найважливішими для досягнення економічних та політичних інтересів України.

Висновки до розділу

1. Динамічне зростання обсягів зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС після впровадження в дію Угоди про асоціацію обумовлює необхідність використання ефективних інструментів з максимізації переваг української економіки від збільшення обсягів експорту та покращення його якісної структури. Україна має можливості покращення конкурентних позицій експортерів на ринках країн ЄС завдяки скасуванню мит та тарифних квот на промислові товари у зв'язку із поетапним впровадженням положень ПВЗВТ та рішення Європарламенту про призупинення дії мит на аграрну продукцію з метою підтримки української економіки під час війни. Відповідною реакцією уряду має стати розробка і впровадження комплексу інституційних, економічних та організаційних інструментів з метою підтримки підприємств переробної промисловості, що виготовляють і експортують продукцію в країни ЄС.

До основних інституційних заходів слід віднести розробку і впровадження Експортної стратегії України та оптимізацію діяльності Експортно-кредитного агентства, ефективність реалізації яких буде залежати від дієвих економічних інструментів, що можуть бути впроваджені з метою сприяння виробництва і експорту продукції переробної промисловості в межах індустріальних парків і вільних економічних зон. Організаційні інструменти пов'язані із забезпеченням підтримки діяльності українських експортерів на експортних ринках і можуть бути реалізовані торговими представництвами, які доцільно створити при посольствах України в країнах ЄС.

2. З метою збільшення переваг від зовнішньої торгівлі для української економіки необхідно зміцнювати позиції вітчизняних експортерів на ринках

позаєвропейських країн за рахунок якісного покращення товарної структури експорту. У зв'язку з цим у новій Експортній стратегії України повинні бути визначені: потенційні можливості для розвитку економічного співробітництва з країнами Азії, Африки та Близького Сходу; галузі, включаючи нішові сфери діяльності, які сприятимуть збільшенню обсягів експорту за пріоритетними та важливими географічними напрямками, та конкретні заходи і необхідні інструменти їх реалізації; фінансові механізми для підтримки експорту (поруки та гарантії, субсидії на відсоткові ставки за експортними кредитами, державні позики), інструменти просування української продукції на позаєвропейських ринках та інформаційної підтримки експортерів; заходи з оптимізації торговельного співробітництва з пріоритетними та важливими країнами шляхом підписання додаткових угод, які б сприяли розвитку двосторонніх відносин.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародна торгівля є важливою складовою економічного зростання за рахунок товарообміну з країнами-партнерами, ефективність якого залежить від здатності національної економіки максимізувати переваги від експорту надлишків виробленої продукції та мінімізувати витрати на імпорт товарів, які не виготовляються в середині країни або виробництво яких є відносно дорожчим. До основних переваг, які отримує країна від міжнародної торгівлі, відносяться: підвищення ефективності використання наявних ресурсів, зростання рівня добробуту населення, покращення структури виробництва за рахунок розвитку високотехнологічних галузей промисловості, зростання масштабів виробництва та економія від масштабу. Поряд із перевагами міжнародної торгівлі виникає низка ризиків і загроз для національної економіки: втрата робочих місць у промисловості в розвинутих економіках, погіршення стану навколишнього середовища та перебоїв у постачанні життєво важливих товарів; погіршення платіжного балансу, залежність від зовнішніх ринків збуту, імпортна залежність, неефективність експорту внаслідок його сировинності, залежність від торгівлі з кількома країнами-партнерами.

2. Для оцінки збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі доцільно застосувати методику, яка передбачає: розрахунок показників зовнішньої торгівлі, що характеризують переваги і загрози для економіки країни, і порівняння їх фактичних значень з нормативними; визначення впливу розрахованих показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни за допомогою регресійного аналізу. Оцінка переваг і загроз для національної економіки від зовнішньої торгівлі здійснюється за допомогою таких показників: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Економічне зростання

характеризується показниками ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індексу ВВП до попереднього року.

3. Аналіз загальних показників збалансованості зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр. показав, що загрози від зовнішньої торгівлі перевищували переваги України. Загрози, обумовлені істотною експортною та імпоротною залежністю економіки перевищували переваги від зовнішньої торгівлі України, а імпортна залежність була сильнішою, ніж експортна залежність. Індекс умов торгівлі України відповідав нормативному значенню і мав тенденцію до зростання, що свідчить про наявність переваг для української економіки від вигідного співвідношення цін на експортні та імпорتنі товари. У 2021 р. географічна структура експорту України стала більш диверсифікованою, що забезпечило отримання переваг від зовнішньої торгівлі та зниження загрози залежності національної економіки від торгівлі з провідною країною-партнером. Водночас, посилення залежності України від експорту сільськогосподарської сировини при одночасному зростанні залежності від технологічного імпорту дозволяє зробити висновок про отримання Україною переваги від експорту сировинних товарів, а у торгівлі високотехнологічною продукцією національна економіка знаходиться у залежності від імпорту високотехнологічної продукції.

4. В результаті регресійного аналізу підтверджено вплив на економічне зростання України загроз, які обумовлені незбалансованістю обсягів експорту та імпорту, посиленням імпоротної залежності економіки та погіршенням кількісних умов торгівлі. Водночас, підтверджено отримання українською економікою переваг від покращення цінових умов торгівлі. Виявлено тенденцію до зниження загроз, пов'язаних із залежністю від торгівлі з країною-найбільшим торговельним партнером, що свідчить про отримання національною економікою переваги від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі. Виявлення позитивного впливу частки високотехнологічної продукції в імпорті на економічне зростання України

дозволило зробити висновок про наявність переваг від імпорту високотехнологічної продукції.

5. Істотне збільшення товарообороту України з країнами ЄС обумовлює необхідність використання ефективних інструментів з максимізації переваг української економіки від нарощення експорту та покращення його товарної структури. Україна повинна максимізувати вигоди від лібералізації торгівлі з ЄС в межах ПВЗВТ та використати режим безмитної торгівлі агропродовольством, який продовжений Європейським парламентом до червня 2024 р. Для цього необхідно розробити нову Експортну стратегію України та оптимізувати діяльність Експортно-кредитного агентства. Ефективність реалізації цих заходів можлива за умови застосування дієвих економічних інструментів для сприяння виробництва і експорту продукції переробної промисловості в межах індустріальних парків і вільних економічних зон, а також удосконалення організаційних інструментів з підтримки діяльності українських експортерів на експортних ринках торговими представництвами, які доцільно створити при посольствах України в країнах ЄС.

6. Важливим напрямом збільшення переваг від зовнішньої торгівлі для української економіки є покращення позицій вітчизняних експортерів на ринках позаєвропейських країн за рахунок якісного покращення товарної структури експорту. Відповідно, Експортна стратегія України повинна визначити: можливості розвитку торгівлі з країнами Азії, Африки та Близького Сходу; пріоритетні галузі, включаючи нішові сфери діяльності, які сприятимуть збільшенню обсягів експорту за ключовими географічними напрямками, та конкретні заходи і необхідні інструменти їх реалізації; фінансові механізми для підтримки експорту, інструменти просування української продукції на позаєвропейських ринках та заходи з інформаційної підтримки експортерів; засоби оптимізації торговельного співробітництва з пріоритетними країнами (підписання додаткових угод, поглиблення двосторонніх відносин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The role of international trade in the post-2015 development agenda. Trade and Development Board. Trade and Development Commission. Sixth session. Geneva, 5–9 May 2014. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/cid33_en.pdf.
2. Trade Has Been a Powerful Driver of Economic Development and Poverty Reduction. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-has-been-a-powerful-driver-of-economic-development-and-poverty-reduction>.
3. Abiodun Kehinde. Contribution of International Trade to Economic Growth in Nigeria. Awards for Excellence in Student Research and Creative Activity. 2017. URL: http://thekeep.eiu.edu/lib_awards_2017_docs/1.
4. Krueger A. O. Trade Policy and Economic Development: How We Learn. American Economic Review. 1997. №87(1). P. 1–21.
5. Sachs, J. and Warner, A. M. Sources of Slow Growth in African Economies. Journal of African Economics. 1997. Vol. 6(3). p. 335-376. URL: <https://academic.oup.com/jae/article/6/3/335/993260>.
6. Frankel J. A., and D. H. Romer. Does Trade Cause Growth? American Economic Review. 1999. Vol. 89(3). P. 379-399. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.89.3.379>.
7. Kavoussi R. M. Export expansion and economic growth: Further empirical evidence. Journal of Development Economics. 1984. Vol. 14(1). P. 241-250.
8. Chenery, H. and A. Strout. International Trade and Development in African countries. Journal of Modern African Studies. 1994. Vol. 7(2). P. 12-18.
9. Egwaikhide F.O Economic growth through export expansion: evidence from Nigeria. Working Papers from African Economic Research Consortium. 1991.
10. Obadan, M. I. Economic Globalization, Markets and National Development: How Sensibly do the Poor Countries (Nigeria Included) Stand? Inaugural Lecture Series. 2008. University of Benin.
11. Awokuse T. O. Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? Applied Economics. 2008. Vol. 40(2). P. 161-173.

12. Greenaway D., Morgan W. and Wright P. Trade liberalisation and growth in developing countries. *Journal of Development Economics*. 2002. Vol. 67 (1). P. 229-244.
13. Dollar D., Kraay A. Growth Is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*. 2002. Vol. 7(3). pp. 195-225.
14. Lin J., Li Y. Export and Economic Growth in China: A Demand-oriented Analysis. URL: https://www.researchgate.net/publication/228465883_Export_and_Economic_Growth_in_China_A_Demand-oriented_Analysis.
15. Sun P., Heshmati A. International Trade and its Effects on Economic Growth in China. Discussion Paper. 2010. №5151.
16. Trade Policy Development – WBG. URL: <https://hub.unido.org/category/trade-policy-development-wbg>.
17. Piekutowska A. Handel zagraniczny jako źródło zwiększenia efektywności gospodarowania. *Studia Ekonomiczne. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*. 2014. №180. Cz. 2. S. 227-235.
18. Rynarzewski T. Strategiczna polityka handlu międzynarodowego. Warszawa: PWE, 2005, 251 s.
19. Guzek M. Międzynarodowe stosunki gospodarcze: zarys teorii i polityki handlowej. Warszawa: PWE, 2006.
20. Ortiz-Ospina E., Beltekian D. and Roser M. Trade and Globalization. URL: <https://ourworldindata.org/trade-and-globalization#explaining-trade-patterns-theory-and-evidence>.
21. Bernhofen, D., & Brown, J. A Direct Test of the Theory of Comparative Advantage: The Case of Japan. *Journal of Political Economy*. 2004. №112(1). P. 48-67. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/379944>.
22. Moore L. The Economic Analysis of Preferential Trading Areas. W: *The Economics of the European Union. Policy and Analysis*. Red. M. Artis, N. Lee. Oxford University Press, Oxford, 1995.

23. Caves R. E., Frankel J. A., Jones R. W. *Handel i finanse międzynarodowe*. Warszawa: PWE, 1998.

24. Trade Has Been a Powerful Driver of Economic Development and Poverty Reduction. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-has-been-a-powerful-driver-of-economic-development-and-poverty-reduction>.

25. Huchet M., Le Mouél C., Vijil M. The relationship between trade openness and economic growth: some new insights on the openness measurement issue. XIIIème Congrès de l'Association Européenne des Economistes Agricoles (EAAE), Aug. 2011, Zurich. URL: <https://institut-agro-rennes-angers.hal.science/hal-00729399>.

26. Біла С.О. Сучасні тренди розвитку зовнішньоторговельних відносин та ризики «неопротекціонізму». Стратегія розвитку України. 2017. №1. С. 11-16.

27. Бабець І. Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: Монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.

28. Doing Business 2017: An Opportunity for All. World Bank Group. Flagship Report. Washington: WBG, 2016. 356 p.

29. Миценко І. М., Бабець І. Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.

30. Коковський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=738>.

31. Гавриленко Н. М., Широкий Г. М. Оцінка збалансованості зовнішньої торгівлі України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/otsinka-zbalansovannosti-zovnishioi-torgivli-ukrainy-1.pdf>.

32. Ярчук Т. М. Зовнішньоторговельні інтереси та методичні інструментарії їх оцінки. Ефективна економіка. 2013. № 11. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2725>.

33. Циганкова Т.М, Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 488 с.
34. Пилюта М.Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. Дис. ... канд. екон. наук, спец. 08.00.10 – статистика. Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021. 256 с.
35. Jeníček V., Krepl V. The role of foreign trade and its effects. *Agriculture Economic.* – Czech, 2009. 55 (5). Pp. 211–220.
36. Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm.
37. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія /за ред. Власюка О.С. Київ: НІСД, 2017. 384 с.
38. Arranguéz G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/81333>.
39. Herfindahl-Hirschman Index. Antitrust Division U. S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>.
40. Vipond T. Herfindahl-Hirschman Index (HHI). URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/herfindahl-hirschman-index-hhi>.
41. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.
42. Валовий внутрішній продукт (1990-2020) (2016=100) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
43. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
44. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>.

45. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/in_fiz/arh_in_fiz_21_u.htm.

46. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2021.html.

47. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2011 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1211_u.htm.

48. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2021 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tszt2021_u.html.

49. Pogłębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu między UE a Ukrainą. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/pl/content/poglebiona-i-kompleksowa-strefa-wolnego-handlu-miedzy-ue-ukraina>.

50. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2013 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 207 с.

51. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 182 с.

52. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/arh_tszt_es_2021_u.html.

53. Гужва І., Іванов Є. Стратегічні орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами Європейського Союзу в умовах дії Угоди про асоціацію. https://fru.ua/images/doc/analitics/2021/NDR_Ukr-EU.pdf.

54. Bezclowy handel UE z Ukrainą wydłużony o rok. <https://www.rp.pl/rolnictwo/art38447671-bezclowy-handel-ue-z-ukraina-wydluzony-o-rok>.

55. Назаренко С. Ембарго на українське зерно: чи зможуть європейські фермери заблокувати вступ України до ЄС https://24tv.ua/economy/fermeri-yevropi-mozhut-blokuvati-vstup-ukrayini-yes-embargo-ukrayinske_n2328176.

56. The World in 2050. Will the shift in global economic power continue? Pricewaterhousecoopers, 2015. https://www.pwc.com/gx/en/issues/the_economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf.

57. Kroeber A. China's Economy. What Everyone Needs to Know. Oxford University Press, New York, 2016, p. 169.

58. The EU in the World 2016, 2016, Publications Office of the European Union, Luxembourg. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7589036/KS-EX-16-001-EN-N.pdf>.

59. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2021 р. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm.